

**Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați
Școala doctorală de Științe socio-umane**

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

**STRATEGII ȘI TIPARE DISCURSIVE ÎN
PROZA FEMININĂ INTERBELICĂ.
DE LA MEMORIALISTICĂ LA ROMAN**

**Conducător științific,
Prof. univ. dr. DOINIȚA MILEA**

**Doctorand,
Filote G. Elena (Panait)**

**Seria U 2: Filologie – Română, Nr. 11
GALAȚI
2015**

ROMÂNIA
MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE
UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS” DIN GALAȚI

DECIZIA

nr. 2818 / 02.10.2011

În conformitate cu prevederile Legii Educației Naționale nr. 1/05.01.2011, ale Codului studiilor universitare de doctorat și ale Regulamentului instituțional privind organizarea și funcționarea studiilor universitare de doctorat în școlile doctorale din Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați;

în baza referatului conducătorului științific nr. 34382/30.09.2015 privind propunerea comisiei de susținere publică a tezei de doctorat;

conform aprobării Consiliului Școlii doctorale de Științe socio-umane din data de 30.09.2015;

în baza Ordinului Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului nr. 3288/20.02.2012 privitor la numirea rectorului;

Rectorul universității decide:

Art. 1. Se numește comisia pentru evaluarea și susținerea publică a tezei de doctorat de către doctorandul(a) **FILOTE G. ELENA (PANAIT)**, domeniul **Filologie**, în următoarea componență:

1. Președinte	Prof.dr. Michaela PRAISLER
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați
2. Conducător de doctorat	Prof.dr. Doinița-Marcela MILEA
„Dunărea de Jos” din Galați
3. Referent oficial	Prof.dr. Mircea A. DIACONU
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
4. Referent oficial	Prof.dr. Gheorghe MANOLACHE
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
5. Referent oficial	Prof.dr. Vasile SPIRIDON
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Art. 2. Școala doctorală de Științe socio-umane, Secretariatul doctorat, Compartimentul salarizare și Biroul financiar vor duce la îndeplinire prevederile prezentei decizii.

RECTOR,

Prof. dr. ing. Iulian Gărbășel BIRSAN

**STRATEGII ȘI TIPARE DISCURSIVE ÎN PROZA
FEMININĂ INTERBELICĂ. DE LA MEMORIALISTICĂ
LA ROMAN**

Cuprins	2
Argument	5
I. Dimensiuni sociale și istorice ale emancipării culturale a femeii	15
I.1. Scurtă privire asupra dinamicii reprezentării imaginii femeii în Europa	15
I.2. Feminismul european – premise teoretice, manifestări sociale și culturale	24
II. Ecouri feministe în societatea românească din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Avangarda afirmării Scriitoarei române	34
III. Contextul socio-cultural interbelic românesc. Legitimarea literaturii feminine	50
III.1. Considerații preliminare	50
III.2. Imaginea femeii în presa interbelică românească	52
III.3. Generația literară feminină interbelică. Determinări culturale. Modele europene în sincronie. Mecenatul feminin	54
III.4. Feminismul românesc interbelic, parte integrantă a feminismului european și internațional. Raportarea scriitoarelor interbelice la mișcarea feministă	59
III.5. Determinări estetice. Profiluri feminine în proza interbelică. Generații de creație	66
III.6. Nucleu de afirmare a scriitoarelor interbelice: „Viața românească” și <i>Sburătorul</i>	71
III.7. Receptarea critică a scriitoarelor în presa culturală interbelică	84
III.8. „Permanență și revoluție a femininului”	88
III.9. Câteva considerații asupra feminismului și literaturii feminine în comunism	90
IV. Sinopsis exegetic asupra prozei feminine interbelice	94

IV.1. În istorii literare, dicționare, enciclopedii, studii critice generale	94
IV.2. Studii de literatură feminină	101
IV.3. Proza feminină interbelică în presa literară actuală	104
V. Scriitura intimă feminină: perspectivă generică. Autobiografii, memorii, romane personale	107
V.1. Memorialistica feminină românească – privire diacronică. Premise teoretice metodologice	107
V.2. Scriitura intimă – expresie a interiorității	112
V.3. Delimitări conceptuale: autobiografie/vs/memorii; romanul personal. Autoficțiunea	118
V.4. Autobiografia, formă a scriiturii intime: între documentar și ficțiune. Teoretizări diacronice	122
V.5. Tentația autobiograficului: de la producere la receptare ..	129
V.6. Autobiografia feminină (<i>autoginografia</i>) – schiță de poetică a unui gen marginal	132
V.7. Femeia în fața oglinzii memoriei. Literatura confesivă a Hortensiei Papadat-Bengescu	142
V.7.1. <i>Autobiografie</i> de scriitoare	142
V.7.2. <i>Arabescul amintirii</i>	145
V.8. Nostalgiiile unei scriitoare. Cella Serghi, <i>Pe firul de păianjen al memoriei</i>	153
V.9. „Cioburi dintr-o existență” prin „volutele memoriei”. Ioana Postelnicu, <i>Seva din adâncuri</i>	163
V.10. Confesiunile senectuții la Henriette Yvonne Stahl. „Între mistică și mondenitate”	182
V.10.1. Memorialistica asistată. <i>Despre realitatea iluziei. De vorbă cu Henriette Yvonne Stahl</i>	182
V.10.2. În căutarea absolutului. <i>Martorul eternității</i>	185
V.11. Proiecții identitare în <i>Memoriile</i> Luciei Demetrius	190
V.12. Un jurnal politic – cartea de vizită a unei scriitoare. Sorana Gurian, <i>Ochiurile rețelei</i>	202
V.13. Impactul textelor confesive asupra receptării ficțiunii feminine românești interbelice	217
VI. Strategii și tipare discursive în scriitura feminină din proza interbelică românească. Complexitatea formulilor narative	219

VI.1. Particularitățile scriiturii feminine în contextul românesc interbelic. Considerații preliminare	219
VI. 2. „Corpografii” feminine	230
VI.2.1. Perspective culturale și reprezentări ale corporalității. Corp – trup – „trup sufletesc”	230
VI.2.2. „Pactul somatografic”. A scrie despre trup – „a scrie cu propriul trup”	234
VI.2.3. „Trupul sufletesc” al personajelor Hortensiei Papadat-Bengescu	237
VI.2.4. Discursivizarea „dorurilor nedisciplinate” ale trupului. Ioana Postelnicu, <i>Bogdana</i>	240
VI.2.5. Aspecte ale discursului corporalității în romanele Henriettei Yvonne Stahl	255
VI.2.6. Corporalitatea interbelică: discursivizarea experiențelor deviate. „A gândi cu sângele”. Lucia Demetrius, <i>Marea fugă</i>	268
VI.3. Complicitățile limbajului în scrisul feminin. Subversiune și deconstrucție feminină	277
VI.3.1. „A treia femeie” din imaginarul feminin interbelic	279
VI.3.2. Deconstrucția unui mit : bărbatul – un etern „logodnic”	291
VI.4. „Capricii speculare” narative. Reprezentări speculare ale feminității în proza feminină interbelică	299
VI.5. Discursul obsesional – simptom al scriiturii feminine. Lucia Demetrius, <i>Tinerețe</i>	322
VI.6. „Hyphologie” narativă. Discursivizarea proiecțiilor identitare în Cella Serghi, <i>Pânza de păianjen</i>	330
VI.7. Strategii discursive în <i>Zilele nu se întorc niciodată</i> , de Sorana Gurian	338
VI.8. Retorica meta-feminității la Hortensia Papadat-Bengescu	354
VI.8.1. <i>Străina</i> , de Hortensia Papadat-Bengescu – un „roman-sinteză”	354
VI.8.2. Măștile „sacrei feminități”: de la Bianca Porporata la Străina	356
VI.9. Intertextualitatea la feminin. De la Colette la Hortensia Papadat-Bengescu	363

VI.9.1. Modele literare feminine interbelice.	
Sidonie-Gabrielle Colette	363
VI.9.2. Hortensia Papadat-Bengescu și Colette: dialoguri intertextuale	367
VI.10. Aspecte ale discursului românesc „retro-modernist” în <i>Viața cea de toate zilele</i>, de Ștefana Velisar Teodoreanu	371
Concluzii. Aspecte ale specificității scriiturii feminine românești: de la texte confesive la complexitatea formulelor narative	382
Bibliografie	386
Indice de nume	410

STRATEGII ȘI TIPARE DISCURSIVE ÎN PROZA FEMININĂ INTERBELICĂ. DE LA MEMORIALISTICĂ LA ROMAN

Rezumat

Cuvinte-cheie: *feminin, feminitate, metafeminitate, scriitură feminină, feminism, feminitudine, critica literară feministă, interbelic, scriitură intimă, roman, memorialistică, discurs, modernism, subversivitate, intertextualitate, scriitură corporalizată, (auto)reflexivitate, a se scrie cu propriul trup*

În contextul actual al criticii literare românești, se observă o creștere a interesului pentru sectorul reprezentat de literatura scrisă de femei de-a lungul timpului, atât în registrul memorialistic, cât și în cel literar propriu-zis. Astfel, tema dezbaterii de la Salonul de carte de la Paris de la standul României, de anul acesta (20-23 martie 2015), *La littérature féminine, le féminin de la littérature*, reprezintă un semnal, îmbucurător, în opinia noastră, al sporirii preocupării exegetice pentru această zonă a literaturii și susține, totodată, **actualitatea temei** lucrării de față. Intitulată ***Strategii și tipare discursive în proza feminină interbelică. De la memorialistică la roman***, această lucrare se înscrie în linia unui efort constant de punere în valoare a aportului artistic al scriitoarelor române interbelice, având ca miză implicită încercarea de clarificare a unui concept contestat, dar imposibil de ignorat, și anume cel de *scriitură feminină*. Am ales drept arii de cercetare a reprezentării acestui concept romanul (din perioada interbelică) și memorialistica feminină, propunându-ne să urmărim relația subliminală dintre aceste două sectoare, cu referire la registrul discursiv preferat de fiecare scriitoare, identificarea unei rețele de toposuri obsedante la nivelul imaginarului proiectat, detectarea surselor de inspirație

clar precizate sau care pot fi descoperite prin demersuri psihanalitice – toate acestea, elemente definitorii pentru scriitura feminină (autohtonă). Textele autobiografice feminine sunt amprentate, după cum am încercat să demonstrăm, de retorica artistică specifică fiecărei scriitoare, comunicând subteran cu tiparele discursive și viziunea asupra lumii dezvoltate în romane. Astfel, scrierile autobiografice înlesnesc o privire suficient de cuprinzătoare în laboratorul de creație artistică al autoarelor avute în vedere. Acesta a fost, de fapt, și principalul **criteriu de selecție** a scriitoarelor din corpusul prezentei lucrări: existența, pe lângă opera literară, a unei lucrări cu caracter memorialistic, în care să apară exprimată conștiința artistică a fiecăreia. S-au impus atenției noastre, în acest mod, câteva romaniere lansate și afirmate plenar în perioada interbelică, având un parcurs artistic diferit după cel de-Al Doilea Război Mondial: Hortensia Papadat-Bengescu, Henriette Yvonne Stahl, Lucia Demetrius, Cella Serghi, Ioana Postelnicu și Sorana Gurian. Pentru prezentarea profilului biobibliografic al fiecăreia, am înlocuit modalitatea clasică de prezentare cu analize detaliate ale lucrărilor lor memorialistice, lăsându-le, astfel, să se recomande singure, prin discursul autoconfesiv din memorii, autobiografii, jurnale, romane personale. La cele șase scriitoare interbelice avute în vedere s-a adăugat Ștefana Velisar-Teodoreanu, al cărei discurs literar este reprezentativ pentru o direcție particulară a evoluției romanului românesc interbelic, „retromodernismul”, o achiziție a criticii literare actuale (propusă de Paul Cernat), întregind astfel evantaiul de formule și tipare discursive analizate pe parcursul lucrării.

Pentru o autentică valorizare, literatura scrisă de femei are nevoie de ceea ce Eugen Negrici numește, în cea mai recentă dintre cărțile sale, „emanciparea privirii” interpretative, abandonarea prejudecăților și clișeele de mentalitate (în baza cărora, de cele mai multe ori, au fost marginalizate produsele

literare feminine), înfruntarea determinărilor socio-culturale care produc schematism, obișnuințe de înțelegere, criterii previzibile de apreciere. În opinia noastră, romanele scrise de femei în perioada interbelică pot fi readuse în prim-planul atenției criticii și publicului cititor din zilele noastre prin această abordare creativă, generatoare de efecte semnificative, pe care o promovează Eugen Negrici, prin asumarea de către cititor (critic literar sau simplu degustător de literatură) a statutului de coautor al operei, a unei perspective subiective, deschise, înnoitoare. Ne-am dorit a fi și noi un astfel de „lector înnoitor” al literaturii feminine interbelice, subscriind la convingerea că „E esențial pentru noi să ne punem nădejdea în aparențe, să fim în postura de a aștepta, de peste tot, miraculoase semnificații ascunse, să fim încredințați că lumea e plină de Cenușărese”¹.

Lucrarea de față este alcătuită din șase capitole, *Argument* și *Concluzii*, fiecare dintre acestea acoperind, pe de o parte, fundamentele și argumentele teoretice care stau la baza prezentului demers analitic, iar pe de altă parte, ilustrările aferente – prin analiza textelor reprezentative: I. *Dimensiuni sociale și istorice ale emancipării culturale a femeii*; II. *Ecouri feministe în societatea românească din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Avangarda afirmării Scriitoarei române*; III. *Contextul socio-cultural interbelic românesc. Legitimarea literaturii feminine*; IV. *Sinopsis exegetic asupra prozei feminine interbelice*; V. *Scriitura intimă feminină: perspectivă generică. Autobiografii, memorii, romane personale*; VI. *Strategii și tipare discursive în scriitura feminină din proza interbelică românească. Complexitatea formulelor narrative. Indicele de nume* de la sfârșitul lucrării se dorește un instrument util de

¹ Eugen Negrici, *Emanciparea privirii. Despre binefacerea infidelității*, Editura Cartea Românească, București, 2014, p. 23.

consultare a materialului lucrării, precum și o panoramare rapidă și obiectivă a dimensiunilor cercetării noastre.

În *Argument*, am prezentat tema lucrării, obiectivele și ipoteza de lucru, instrumentarul terminologic, sistematizarea prezentului studiu, precum și **metodele de abordare analitică** a operelor literare și memorialistice din corpusul lucrării. La nivelul acestora, am îmbinat procedee specifice mai multor direcții critico-teoretice: sociologia literaturii și sociocritica, psihocritica, mitocritica, critica fenomenologică, poetica intertextualității, conjugate cu studiile de gen (*gender studies*).

În primul capitol, intitulat ***Dimensiuni sociale și istorice ale emancipării culturale a femeii***, am urmărit dinamica mentalităților socio-culturale referitoare la femeie și la relația dintre sexe de-a lungul istoriei Europei. Aflată într-un etern raport maniheist cu masculinul, conceput în poziție de Centru, reprezentarea imaginii femeii a fost asociată, în mod tradițional sau simbolic, cu *alteritatea*, *secundarul*, *marginalitatea*, *diferența*, după cum rezultă și din lucrările științifice aferente acestui aspect, datorate unor cercetători precum: Simone de Beauvoir, Gisela Bock, Maria Deraismes, Hans Mayer, Lucian Boia, Julia Kristeva, Alain Touraine. Studiile lor au în vedere diferite aspecte legate de identitatea feminină, de condițiile optime de construire și afirmare a acesteia, conform principiului lansat de Simone de Beauvoir: „Nu te naști, ci devii femeie”.

Un alt aspect legat de condiția femeii europene, pe care l-am avut în vedere pentru configurarea unui cadru cât mai cuprinzător al principalei problematice a lucrării, îl reprezintă istoria și ideologia feminismului european, înțeles ca pledoarie socială și politică pentru dreptul femeilor de a se afirma în diferite domenii social-culturale. Feminismul actual conotează pozitiv diferența de gen, legitimând o perspectivă pluralistă și diversificată ca direcții de promovare și intensitate a discursului revendicator. Conform sistemelor filosofice construite de Jacques

Derrida, Michel Foucault, Jacques Lacan, femeia devine un concept analitic postmodernist prin considerarea ei în registrul excentricului, alături de alte categorii marginalizate pe criteriile de rasă, etnie, clasă, preferință sexuală etc. Canonul cultural dominant al acestor studii este interogată de diversele direcții socio-politice feministe în manieră subversiv deconstructivistă, accentuând ideea de *diferență* și subminând-o pe aceea de *putere*, fără să pretindă însă o înlocuire a valorilor centrului cu cele ale periferiei (refuzul ginocentrismului).

Mutarea problematicii afirmării identității a femeii în contextul istoric și istorico-literar al culturii autohtone este realizată în capitolul al II-lea al lucrării, intitulat *Ecouri feministe în societatea românească din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Avangarda afirmării Scriitoarei române*. Imaginea social-culturală a femeii în veacul romantic este dominată de prejudecăți asumate de femeile epocii cu resemnare, compensarea venind dintr-o idealizare a reprezentării femininului ca loc comun al gingășiei, grației absolute, al purității și frumuseții depline, al sensibilității și fragilității, al castității și devotamentului; femeia devine acum temă fundamentală a poeziei scrise de bărbați, amintind de iubirea curtenească medievală. Vocile feministe ar taxa însă această prețuire exaltată a feminității în cultura românească a secolului al XIX-lea drept un fals privilegiu, pentru că întreține, de fapt, cantonarea femininului într-o situație de inferioritate, în zona privatului, a inactivității, a imanenței. Implicarea femeilor în tumultul de evenimente istorice de la mijlocul secolului al XIX-lea, cum ar fi: revoluțiile de la 1848 din Țările Române, Unirea Principatelor din 1859 sau Războiul de Independență din 1877, a avut drept consecință schimbarea definitivă a perspectivei sociale asupra femeii. Revendicările femeilor române din secolul al XIX-lea au fost susținute și de reprezentanții cei mai importanți ai revoluției pașoptiste (Ion Heliade Rădulescu, fondatorul unui „Curier de

ambe sexe”, George Barițiu, C.A. Rosetti, Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac ș.a).

Cumulând informații furnizate de *Enciclopedia personalităților feminine din România*² și de lucrările Ștefaniei Mihăilescu³, le-am prezentat, sub forma unor scurte note biobibliografice, pe câteva dintre reprezentantele românce care s-au implicat cel mai activ în momentul de lansare a mișcării de emancipare social-culturală a femeii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: Maria Flechtenmacher, Sofia Cocea-Chrisoscoleu, Cornelia Emilian, Constanța Dunca-Schiau, Emilia Lungu-Puhallo, Sofia Nădejde, Smaranda Gheorghiu/Gârbea, Maria Baiulescu, Constanța Hodoș, Adela Xenopol, Ana Conta-Kernbach, Eugenia de Reuss-Ianculescu, Maria C. Buțureanu, Emilia Humpel, Matilda Cugler-Poni, Elena Hartulari, Iulia Hasdeu, Elena Ghica, Elena Văcărescu, Anna de Noailles. Prin acest demers, am urmărit să relevăm, indirect, și un tablou al efervescenței implicării femeilor în mișcarea de emancipare din spațiul autohton (prin organizații, societăți, reviste, acțiuni educative, sociale, patriotice, proiecte și petiții menite să atragă atenția personalităților politice ale vremii asupra necesității unor reforme democratice pentru schimbarea statutului femeii în societate). Este semnificativ să precizăm aici, pentru relevanța asupra gradului de libertate artistică asumat de scriitoarele acestei epoci, faptul că multe dintre ele se simt nevoite să-și prezinte operele literare sub un pseudonim masculin sau sub anonim. Pentru fiecare profil feminin în parte, am avut în vedere, acolo unde a fost cazul, și opera sa artistică, deoarece considerăm că intelectualele române ale secolului al XIX-lea

² George Marcu (coord.), *Enciclopedia personalităților feminine din România*, Cuvânt-înainte de Acad. Marius Sala, Editura Meronia, București, 2012.

³ *Emanciparea femeii române. Antologie de texte*, vol. I (1815-1918), Editura Ecumenica, București, 2001; *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Editura Polirom, Iași, 2002.

formează și o primă generație (anticipatoare) de scriitoare în literatura noastră, fără efortul cărora lansarea spectaculoasă a femeii-scriitor, ca imagine culturală unanim acceptată, din perioada interbelică nu ar fi fost, desigur, posibilă. Chiar dacă operele lor nu prezintă prea multe merite estetice, fiind saturate de mesaje feministe, trebuie să le recunoaștem incontestabila valoare de pionierat în domeniul literaturii (prozei) feminine românești, a cărei fază incipientă o reprezintă. De altfel, majoritatea dintre ele au supraviețuit și în perioada de după Primul Război Mondial, servind drept placă turnantă lansării generației interbelice a scriitoarelor române.

În capitolul al III-lea, intitulat ***Contextul socio-cultural interbelic românesc. Legitimarea literaturii feminine***, am avut în vedere angajarea femeilor în spațiul literaturii naționale, ca o exigență a modernității interbelice. Fenomenul e asimilat la noi după modelul culturilor occidentale, dar constituie și o consecință a mobilizării în acest scop a unor forțe sociale și culturale din perioada antebelică (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea), epocă în care, pe fundalul unor evenimente istorice care vor contribui la fundamentarea societății românești moderne, femeile române (e drept, din sfera elitei sociale, cel mai adesea) se emancipează, încep să-și revendice drepturile considerate până atunci incompatibile cu alcătuirea patriarhală a lumii. Pentru a reconstitui cât mai fidel și obiectiv atmosfera epocii interbelice în cadrul căreia au evoluat scriitoarele avute în vedere, am prezentat, în subcapitolul ***Feminismul românesc interbelic, parte integrantă a feminismului european și internațional. Raportarea scriitoarelor interbelice la mișcarea feministă***, dimensiunile mișcării feministe în spațiul autohton, cu principalele reprezentante, organizații și manifestări, încercând să evidențiem importanța feminismului în procesul de afirmare a scriitoarelor române. A prezenta generația feminină interbelică în lumina

teoriilor feministe, așa cum am procedat în acest subcapitol, este o operație riscantă (ar putea trece drept un „*statement*” feminist, ceea ce e departe de intențiile noastre), dar, pe de altă parte, necesară, deoarece nu putem eluda adevărul că discursul artistic feminin își are particularitățile proprii, în ciuda convingerii generale că „literatura nu are sex” și că esteticul se configurează axiologic dincolo de diferențele de gen. Mai trebuie să luăm în considerare, apoi, și rolul social pe care l-a avut mișcarea feministă în spațiul autohton, ca de altfel, peste tot în lume, în eliberarea condiției femeii de un set de prejudecăți patriarhale care i-au refuzat sistematic, de-a lungul timpului, accesul la educație, cultură, afirmare personală. Din punctul nostru de vedere, era indispensabil să prezentăm pe scurt evoluția reprezentării imaginii femeii în Europa și în spațiul cultural românesc, precum și o schiță de profil a feminismului european și autohton, pentru a releva continuitățile și a înscrie dinamica acestei problematici, strâns legate de condiția scriitoarelor române, într-un context general, reprezentativ, până la urmă, pentru ancorarea culturii noastre în lumea ideilor europene. În acest sens, datele furnizate de Alexandra Petrescu în *Jurnalul feminist*⁴ al unei activiste franceze din perioada interbelică, Cécile Brunschvicg, ne-au fost foarte utile. Printr-un artificiu literar, cercetătoarea comentează principalele momente din evoluția feminismului românesc interbelic, oferind informații inedite. Femeile care aspirau să se afirme în plan literar în perioada interbelică (Hortensia Papadat-Bengescu, Cella Serghi, Henriette Yvonne Stahl, Lucia Demetrius ș.a.) au manifestat însă, în general, un partizanat feminist moderat, rezonabil, fără excese evidente. Militantismul lor se manifestă mai degrabă indirect, în registrul operelor de ficțiune, prin diferite strategii literare,

⁴ Alexandra Petrescu, *Jurnal feminist. Paris: 1920-1933*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011.

practicate la nivelul organizării discursului și al construcției personajelor.

În subcapitolul *Imaginea femeii în presa interbelică românească*, am prezentat și comentat conținutul unor articole din revistele epocii („Luceafărul”, „Adevărul literar și artistic”, precum și revista gălățeană „Căminul”), din care pot fi deduse mai multe puncte de vedere referitoare la reprezentarea imaginii femeii în mentalitatea vremii. Astfel, pe de o parte, este salutăată implicarea culturală (artistică și științifică) a femeii, iar pe de altă parte, este respinsă cu vehemență imaginea femeii emancipate, masculinizate. Punctul de pornire al perspectivei culturale generalizate asupra rolului femeii în artă a fost și în perioada interbelică imaginea femeii-muză, dominantă cu un secol în urmă.

Subcapitolul *Generația literară feminină interbelică. Determinări culturale. Modele europene în sincronie. Mecenatul feminin* relevă, în prima parte, influența modelelor culturale europene ale epocii asupra generației literare feminine interbelice. În jurnalele sau memoriile autoarelor, în articole de presă, dar și direct, în operele literare (în regim de intertextualitate), regăsim numele unor scriitoare afirmate în literaturile europene, ale căror cărți circulau la noi în original sau în traducere: Anaïs Nin, Virginia Woolf, Sidonie-Gabrielle Colette, Katherine Mansfield, George Sand, Marguerite Yourcenar, surorile Brontë, Jane Austin, George Elliot ș.a. Tipurile de scriitură practicate de aceste autoare europene au fost exersate de prozatoarele române fie în direcția unei subiectivități autoconfesive, dominate de lirism și senzualitate, după modelul lui Anaïs Nin sau Colette (regășibilă la Cella Serghi sau în proza scurtă a Hortensiei Papadat-Bengescu), fie în direcția afișării unei viziuni reci, obiective asupra sinelui și asupra lumii, ca la Katherine Mansfield, de exemplu (trăsături ce caracterizează proza Luciei Demetrius, a Anișoarei Odeanu, Ioanei Postelnicu sau a Soranei Gurian). Aceste contiguități literare între

prozatoarele noastre interbelice și scriitoarele afirmate în spațiul cultural european au permis numeroase apropieri, sesizarea unor afinități tematice și stilistice încurajatoare în efortul de evidențiere a contribuției literare feminine românești.

Tot ca o formă de preluare a unor modele culturale europene în care au fost implicate femei, am semnalat în a doua parte a subcapitolului în discuție fenomenul pe care l-am numit *mecenatul feminin*, adică prezența în mediul cultural autohton interbelic a unor saloane conduse de personalități feminine, a căror activitate se situa în paralel cu cea a cenaclurilor coordonate de bărbați: Cella Delavrancea, Milița Petrașcu și Irina Procopiu, Eliza Brătianu, precum și Martha Bibescu (la palatul Mogoșoaia) au patronat saloane frecventate de elita culturală românească interbelică.

Prin subcapitolul ***Determinări estetice. Profiluri feminine în proza interbelică. Generații de creație***, am intenționat să secvențializăm succesiunea de scriitoare din perioada interbelică în generații de creație distincte, luând în considerare referințele cronologice furnizate de Ioana Pârvulescu din eseu *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*⁵. Astfel, în anul 1933, considerat drept an de grație, datorită abundenței editoriale din domeniul prozei românești autohtone, se configurase deja o generație de scriitoare deja mature: Hortensia Papadat-Bengescu (57 de ani), Henriette Yvonne Stahl (33 de ani), Lucia Mantu (45 de ani), Otilia Cazimir (39 de ani), Constanța Marino-Moscu (58 de ani), Ticu Archip (42 de ani), Sanda Movilă (33 de ani), Ștefana Velisar-Teodoreanu (36 de ani) (ultimele două scriitoare au debutat în volum după 1933). Paralel cu această generație, apare și se impune o serie de tinere prozatoare, care se va afirma prin volume publicate după 1933: Anișoara Odeanu, Lucia

⁵ Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Editura Humanitas, București, 2012.

Demetrius, Cella Serghi, Ioana Postelnicu, Sorana Gurian, care completează activitatea colegilor lor de generație bărbați. Dincolo de criteriul cronologic, pentru înțelegerea noțiunii de *generație*, am avut în vedere accepțiunile oferite de un reprezentant al epocii interbelice, Eugen Lovinescu (într-un articol din „Sburătorul”), și de o reprezentantă a filosofiei mentalităților contemporane, Julia Kristeva: ambii definesc conceptul de *generație* (culturală) prin coincidența aspirațiilor estetice, prin racordarea la dinamica viziunii artistice specifică unei epoci. Pe lângă scriitoarele enumerate mai sus, în deceniile interbelice a evoluat o întregă pleiadă de autoare „veleitare”, cum le numește Bianca Burța-Cernat⁶, scriitoare minore din punct de vedere estetic, pierdute definitiv de memoria culturală românească, dar care, în epocă, au asigurat cadrul necesar emulației și performanței colegelor lor de generație.

Apariția, în 1925, a Societății Scriitoarelor Române, având ca organ de propagandă „Revista Scriitoarei: literatură, artă, chestiuni sociale” (noiembrie 1926 – octombrie 1928), devenită din 1928 „Revista Scriitoarelor și Scriitorilor Români”, poate fi considerată actul de legitimare a recunoașterii oficiale a dreptului femeii române care se simte înzestrată cu vocație literară de a se afirma în peisajul artistic al epocii, de a se face cunoscută și apreciată de către publicul larg, dar și în mediile specializate.

Subcapitolul *Nuclee de afirmare a scriitoarelor interbelice: „Viața românească” și Sburătorul* prezintă detaliat concepțiile celor doi mentori consacrați, Garabet Ibrăileanu și Eugen Lovinescu, fondatori și susținători de școli literare. În paginile revistei ieșene „Viața românească”, prezența femeilor scriitoare pare condiționată de concepția criticului Garabet

⁶ Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate. Proza feminină interbelică*, Editura Cartea Românească, București, 2011, p. 27.

Ibrăileanu asupra capacității creatoare a femeii. Diplomația cu care mentorul „Vieții românești” comentează, într-un studiu publicat ulterior în volumul al II-lea al *Operele* sale, relația dintre femeie și literatură, nu maschează decât superficial mefiența acestuia în talentul artistic al femeii. În climatul unor astfel de idei și convingeri referitoare la vocația creatoare a femeilor vor evolua după Primul Război Mondial la „Viața românească”, revistă literară și științifică, cum este subintitulată, destul de puține femei-scriitoare: Otilia Cazimir, Cora Irineu, Lucia Mantu, Constanța Marino-Moscu, Ștefana Velisar-Teodoreanu, Izabela Sadoveanu, Zoe Verbiceanu, Ticu Archip, Henriette Yvonne Stahl. Debutul târziu al Hortensiei Papadat-Bengescu (la vârsta de 37 de ani) este legat de atmosfera acestei reviste și de relația particulară de prețuire și delicat atașament dintre scriitoare și Garabet Ibrăileanu, păstrată în memoria corespondenței lor private.

Eugen Lovinescu a salutat cu entuziasm dorința de afirmare a femeilor române în spațiul artistic, primindu-le cu multă generozitate la cenaclul *Sburătorul*, fără a abdica însă de la imparțialitatea specifică exegetului în aprecierea operelor acestora. De la ședințele cenaclului au rămas *Agendele* alcătuite de Eugen Lovinescu; din consultarea acestora se poate lesne deduce impactul major pe care l-au avut aceste ședințe în lansarea multora dintre prozatoarele noastre interbelice, pentru care girul lovinescian a reprezentat o adevărată viză de intrare în circuitul oficial al scriitorilor recunoscuți de publicul larg și apreciați la nivel exegetic. De altfel, ajunse la vârsta deplinei maturități, scriitoarele lansate la cenaclul lovinescian (Cella Serghi, Ioana Postelnicu) evocă în scrierile lor memorialistice sau în interviuri atmosfera de emulație și încurajare a ședințelor, precum și personalitatea marelui critic, care le recomanda tinerelor aspirante la titlul de scriitoare, drept lectură obligatorie, proza Hortensiei Papadat-Bengescu, și care a jucat, de fapt, rolul autorității

patriarhale menite să le coordoneze afirmarea și evoluția în plan literar.

Cercetarea celor două serii ale revistei „Sburătorul” (aprilie 1919 – mai 1921 și martie 1926 – iunie 1927) ne-a permis relevarea unor concluzii semnificative pentru problematica principală a lucrării de doctorat. În primul rând, paginile revistei sunt mult mai puțin populate cu prezențe feminine decât ședințele cenaclului omonim, semn că disponibilitatea amfitrionului din strada Câmpineanu de a facilita lansarea necondiționată a scriitoarelor (mai ales a prozatoarelor) nu era totală, ci era subminată de rezerve atât estetice (firești, de altfel), cât și de alte naturi. Lovinescu rămâne fidel, în fapt, unei convingeri funciare, și anume că „Literatura nu e în genere o vocație feminină, ci bărbătească. La noi nu cunosc decât puține cazuri de vocație feminină – dincolo de relații sentimentale. De obicei e un simplu popas între două aventuri, o forță neîntrebuințată momentan în preocupări mai esențiale”⁷, după cum îi explică Ioanei Postelnicu, într-o convorbire telefonică redată în *Aqua Forte*. Apoi, frecvența numelui Hortensiei Papadat-Bengescu în revista „Sburătorul”, dominând ca autoare de texte publicate și având rezervate chiar anumite rubrici, pe lângă cronicile de întâmpinare a prozelor sale, este de bun augur, mai ales pentru cariera scriitoarei, dar denotă și anumite limite ale receptării literaturii feminine. Când apare prima serie a „Sburătorului”, tinerele aspirante la statutul de scriitoare se aflau în faza tatonărilor, și probabil că era nevoie, pe lângă talent artistic, firește, și de mult curaj (psihologic și social), pentru a reuși să se impună într-o lume a bărbaților, cum se prezenta presa literară și peisajul literar autohton în general la acel moment.

⁷ Eugen Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, Ediție îngrijită de Gabriela Omăt, Editura Minerva, București, 1998, p. 604.

În subcapitolul *Receptarea critică a scriitoarelor în presa culturală interbelică*, am continuat operația de reconstituire a peisajului presei interbelice românești, urmărind diferite puncte de vedere ale criticilor asupra prozei artistice semnate de femei, prezente în paginile altor reviste reprezentative: „Revista Fundațiilor Regale”, „România literară”, „Viața literară”. Am prezentat articole și cronici semnate de Eugen Lovinescu, Camil Petrescu, Dan Petrașincu, Eugen Ionescu ș.a., din care am dedus adevărata măsură a valorizării estetice de care s-au bucurat scriitoarele autohtone. În paginile revistelor de specialitate, scriitoarele noastre interbelice au găsit terenul ideal pentru afirmarea lor în plan artistic, prin publicarea scrierilor lor literare. Atât publicul larg, cât și spiritele critice ale vremii au avut astfel acces la scrisul lor, recunoscându-li-se specificul scriiturii și al viziunii artistice. Totodată, presa literară a permis scriitoarelor cu ferme convingeri artistice expunerea ideilor și credințelor referitoare la literatură, la scrierea unei opere literare, la statutul de scriitor etc. Reviste literare prestigioase au încredințat unor scriitoare rubrici permanente, de orientare mondenă, dar și culturală. În ceea ce privește receptarea critică, din cronicile vremii asupra literaturii feminine rezultă și trăsăturile definiției ale acesteia, conotate ca imuabile: preferința pentru introspecție și confesiune, refuzul dinamismului epic, exhibarea interiorității, subiectivitatea perspectivei, registrul tematic modest și invariabil. Pentru a fixa simbolic într-o efigie reprezentativă figura Scriitoarei române interbelice, am valorificat, în subcapitolul *„Permanență și revoluție a femininului”*, eseul lui Gilles Lipovetsky, *A treia femeie*⁸, preluând sintagma din titlu ca definiție pentru generația literară feminină interbelică. „A treia femeie” sau „femeia nedefinită”, dotată cu puterea de a se

⁸ Gilles Lipovetsky, *A treia femeie: permanență și revoluție a femininului*, Traducere de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Editura Univers, București, 2000.

reinventa pe sine însăși, este un produs al lumii moderne și postmoderne, exercitându-și drepturi altădată de neconceput precum urmarea unor studii, optarea personală pentru o anumită profesie, adoptarea unui plan individual de carieră, deciderea procentului investiției personale în muncă și în familie. Astfel de femei s-au dovedit a fi scriitoarele interbelice, care, chiar dacă nu dețin supremația în viața politică sau economică, măcar sunt libere să-și guverneze propriul destin artistic.

Afirmarea scriitoarelor interbelice nu a reprezentat un fenomen spontan, ci a fost pregătit și anticipat de evoluția unor predecesoare; din păcate, nu se poate vorbi de continuitate și după Al Doilea Război Mondial, când regimul totalitarist a întrerupt fatal orice intenție de exprimare a individualității și subiectivității, neconcordanțe cu egalitarismul promovat ideologic de către comuniști. Subcapitolul *Câteva considerații asupra feminismului și literaturii feminine în comunism* inventariază sumar diferitele forme de raportare ale scriitoarelor lansate în deceniile interbelice la noul regim, de la convertirea oportunistă la refuzul deplin asumat, calea de mijloc presupunând o evitare programatică a tiparului discursiv impus. De exemplu, în ultimii ani de viață, Hortensia Papadat-Bengescu va fi o prezență sporadică în presa puternic ideologizată a epocii, semnând articole în care, dincolo de stilul specific, poate fi identificat efortul scriitoarei de a evita clișeele politizante ale discursului jurnalistic oficial, astfel că „(...) modernitatea vinovată, reprimată sau deghizată a autoarei, lucrează pe dedesubt”⁹, ca ultim ecou al unui talent literar de anvergură europeană.

Capitolul al IV-lea al lucrării, intitulat *Sinopsis exegetic asupra prozei feminine interbelice*, are ca obiectiv principal

⁹ Sanda Cordoș, *Modernitatea Hortensiei Papadat-Bengescu în anii '50 sau Un tăcut semn de întrebare*, în *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, Editura Cartea Românească, București, 2012, p. 53.

stabilirea stadiului actual al cercetării, urmărind diversitatea opiniilor critice referitoare la literatura feminină interbelică exprimate în istorii literare, dicționare, enciclopedii, studii critice generale (George Călinescu, Nicolae Manolescu, Ov. S. Crohmălniceanu, Ion Negoïtescu, Dumitru Micu, Pompiliu Constantinescu, Al. Protopopescu, Marin Mincu, Marian Popa ș.a.), în studii specializate de literatură feminină (de la primul astfel de studiu, semnat de Mărgărita Miller-Verghy și Ecaterina Săndulescu în 1935, și până la cel mai recent, semnat de Bianca Burța-Cernat) și în presa literară actuală. Recuperarea axiologică a prozatoarelor române din perioada interbelică se înscrie, fără nicio forțare a unor reinterpretări subiective, într-un curent exegetic actual care tinde să capete tot mai multă consistență și care e dispus să recunoască criteriile de evaluare diverse, flexibile, conforme cu taxonomia postmodernismului.

Penultimul capitol al lucrării de față, intitulat *Scriitura intimă feminină: perspectivă generică. Autobiografii, memorii, romane personale*, este structurat în treisprezece subcapitole, acoperind teoria și practica textului memorialistic. Primele șase subcapitole recuperează selectiv vasta bibliografie a „genurilor biograficului”, privitye atât diacronic, cât, mai ales, din perspectiva studiilor teoretice de analiză a specificului acestora. Pentru articularea unei schițe de poetică a scriiturii intime, am sistematizat contribuțiile unor corifei ai teoriei genului (Eugen Simion, Philippe Lejeune, Georges Gusdorf, Daniel Madelénat, Sébastien Hubier, Eliane Lecarme-Tabone, Françoise Simonet-Tenant, Marie-Claire Kerbrat, Pierre-Jean Dufief, George May ș.a.), urmărind, în special, modul în care scriitura intimă se subsumează ca formă particulară a scriiturii feminine. Apreciat ca funcție a fenomenului literar, autobiograficul presupune, de cele mai multe ori, o scriitură care depășește convenția sincerității și permite recrearea biografiei autorului, redimensionarea ei prin sensibilitatea memorialistului. Prezentat ca alteritate, eul este

remodelat, redefinit, idealizat, printr-un efort de creare a iluziei unei individualități unice. Spațiul scriiturii autoconfesive (memorialistice) este populat însă de diferite proiecții identitare ale sinelui, prezentate într-un montaj menit să reveleze varianta optimă de identitate a autorului, în funcție de miza inițială a proiectului autobiografic. În această dialectică identitate – demers autobiografic, definiția propusă de Andreea Deciu ni se pare cea mai potrivită: „(...) identitatea este un proiect hermeneutic, bazat pe interpretări și reinterpretări succesive al căror adevăr e sistematic negociabil și supus ajustărilor, reluărilor, modificărilor. Ne interpretăm pe noi înșine așa cum interpretăm un text, parcurgând o serie de procese de analiză, expectații și înțelegeri retrospective”¹⁰. Ajunse la vârsta maturității (chiar a senectuții), Hortensia Papadat-Bengescu, Henriette Yvonne Stahl, Cella Serghi, Lucia Demetrius, Ioana Postelnicu au scris memorii, autobiografii și romane personale prin care au răspuns unei profunde exigențe existențiale, oferindu-și prilejul unei retrospective totalizatoare. Acestea au fost și speciile memorialistice asupra cărora ne-am aplecat atenția în subcapitolele teoretice aferente, sistematizând cele mai operante definiții, delimitări conceptuale și teorii referitoare la finalitățile actului autobiografic, tentația memorialistică, gustul pronunțat al publicului cititor pentru textele confesive (curiozitatea autobiografică). Teoretizările referitoare la autobiografia feminină (*autoginografia*) ne-au fost furnizate în principal de o bibliografie străină, studiile românești asupra acestui gen marginal fiind puține și interesate mai ales de analiza specializată a unor texte confesive feminine. Pornind de la sugestiile oferite de Éliane

¹⁰ Andreea Deciu, *Nostalgia identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 23.

Lecarme-Tabone într-un articol¹¹ din 2002, în subcapitolul *Autobiografia feminină (autoginografia) – schiță de poetică a unui gen marginal*, am dezvoltat considerații teoretice personale asupra retoricii discursului memorialistic feminin, urmărind să evidențiem elementele particulare care îl amprentează: privilegierea unor nuclee tematice precum copilăria, aventurile corpului, marcat de experiențe strict feminine, întoarcerea la figura mamei, recuperarea prin scrisul autobiografic a unei imagini idealizate a tatălui, revendicată la nivel identitar, în procesul devenirii artistice. Ca trăsătură specifică discursului autoconfesiv feminin, am evidențiat situarea acestuia la confluența autobiografiei cu memoriile, indiferent cum sunt etichetate, prin titlu sau alte indicații paratextuale, chiar de autoarele lor. În scrierile autobiografice feminine pe care le avem în vedere, intimul și extimul, perspectiva asupra sinelui și atenția acordată evenimentelor exterioare, se îmbină deconcertant, într-o tentativă obstinată de situare a imaginii de sine într-un cadru istoric și social mai larg. Un alt aspect inedit prin care am completat și nuanțat demersul nostru hermeneutic asupra autobiografiilor feminine se referă la relația acestora cu opera de ficțiune a autoarelor. Autobiografiile femeilor scriitoare fac parte din ceea ce Philippe Lejeune numește „spațiul autobiografic” al unui romancier, adică totalitatea operei lui (romanele și autobiografia). Pentru că respectă un *pact fantasmatic*, romanele unui autor pot fi citite nu doar ca *ficțiuni*, exprimând un adevăr al condiției umane, ci și ca „*fantasme* revelatoare ale unui individ”; prin urmare, textele autobiografice indică „(...) de ce ordin era

¹¹ Éliane Lecarme-Tabone, *XXe siècle: Existe-t-il une autobiographie des femmes?*, în „Magazine littéraire”, nr. 409, mai 2002, *Les écritures du moi: de l'autobiographie à l'autofiction*, pp. 56-59.

adevărul care trebuia căutat în romanele”¹² autorilor, iar *pactul autobiografic* se extinde la ansamblul întregii opere.

Teoretizările referitoare la diferite forme ale scriiturii autobiografice din prima parte a capitolului al cincilea sunt urmate de analizele exhaustive ale operelor confesive ale scriitoarelor Hortensia Papadat-Bengescu, Cella Serghi, Ioana Postelnicu, Henriette Yvonne Stahl, Lucia Demetrius și Sorana Gurian. În mod paradoxal, scriitoarele autohtone lansate în anii interbelici au avut inițiativa și curajul de a propune cărți cu miză autobiografică în anii comunismului, când, cel puțin până la mijlocul deceniului al șaptelea, este respinsă orice formă de expunere a intimității. După 1970, însă, în perioada dezghețului ideologic, se creează o breșă în literatura aservită, în interiorul căreia se practică scrisul la persoana I, urmărind un parcurs existențial individual, nu colectiv. Marian Popa¹³ aduce în discuție o statistică a scrierilor din această categorie și observă că cele mai multe aparțin femeilor, explicând scăderea vigilenței moderatorilor literaturii noi prin rațiunea că scrisul feminin, puternic amprentat de autobiografic, este mai puțin periculos pentru opinia publică. În acest context, Ioana Postelnicu și Cella Serghi au reușit să-și vadă memoriile publicate încă din timpul vieții, făcând compromisurile de rigoare. De exemplu, în *Seva din adâncuri* (1985), Ioana Postelnicu își structurează materialul autobiografic sub forma unui memorial de călătorie în care autoarea a inserat, având ca factor ordonator propria memorie afectivă, „stop-cadre” ale trecutului său, înregistrate pe „pelicula sensibilității”. Astfel, motivul călătoriei se asociază subtil cu mersul însuși al vieții (după cum sugerează și subtitlul *Itinerarii*

¹² Philippe Lejeune, *Pactul autobiografic*, Traducere de Irina Margareta Nistor, Editura Univers, București, 2000, p. 44.

¹³ În *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, Volumul I, Versiune revizuită și augmentată, Editura Semne, București, 2009, p. 860.

esențiale al ediției din 1977 a cărții, *Roată gândului, roată pământului*). Cella Serghi întrerupe evocarea amintirilor din *Pe firul de păianjen al memoriei* (1977) la anul 1945, printr-o semnificativă obnubilare a memoriei, pe care am interpretat-o ca strategie discursivă, ca expresie subversivă a unei forme de rezistență, chiar de opoziție (timidă, ce-i drept) față de rigorile unei epoci în care literaturii (memorialistice) i se impuneau anumite scheme narative și de viziune artistică. În schimb, în *Memoriile* apărute postum (2005), Lucia Demetrius își asumă cu demnitate ostentativă toate experiențele din anii comunismului, fiind surprinzătoare miopia unei scriitoare atât de inteligente și de promițătoare în etapa de debut față de mecanismul perfid și manipulant prin care regimul comunist acționa asupra conștiințelor.

Aflată la o vârstă venerabilă, Henriette Yvonne Stahl a consimțit să-și elaboreze, spre publicare, memoriile, și, vreme de doi ani, a lucrat la ele cu ajutorul unei prietene, Mihaela Cristea, pe atunci jurnalistă debutantă, sub forma a ceea ce am numit *memorialistică asistată* (sau *cu asistent*). A rezultat o „carte vorbită”, o carte-document, *Despre realitatea iluziei* (publicată cu întârziere, după moartea scriitoarei, în 1996), în care romanele Henriettei Yvonne Stahl sunt așezate în contextul cultural și istoric al gestației, redactării și publicării lor.

O formă camuflată de scriitură intimă o reprezintă romanul personal, mult mai confortabilă pentru condeii unui scriitor-artist de vocație decât rigorile discursului autobiografic (memorialistic) propriu-zis. Astfel, atât Hortensia Papadat-Bengescu, în *Arabescul amintirii* (1986), cât și Henriette Yvonne Stahl, în *Martorul Eternității* (roman publicat în Franța în 1975 și tradus și publicat la noi în 1995), practică o literatură a autenticității, în care experiențele autobiografice sunt propuse cu titlul de evenimente ficționale. Ambele scriitoare au făcut diverse

declarații publice referitoare la miza autobiografică a acestor scrieri, impuse însă în peisajul literar drept romane.

Cea mai autorizată schiță de autoportret a „marii europene”, cum a fost numită Hortensia Papadat-Bengescu încă din anul 1930, rămâne *Autobiografia* publicată în 1937 în „Adevărul literar și artistic”, la solicitarea lui George Călinescu, în care scriitoarea își dezvăluie cu sinceritate etapele devenirii sale artistice, viziunea sa asupra lumii și asupra scrisului, precum și principiile de scriitură definitorii pentru stilul său artistic.

Analiza textelor memorialistice scrise de romanciere interbelice se încheie cu prezentarea jurnalului politic al Soranei Gurian, *Ochiurile rețelei. Jurnalul meu din România* (2002-2003), în paginile căruia autoarea adnotează cu luciditate spectacolul dramatic al existenței artistului sub comunism, în scopul sensibilizării occidentalilor (jurnalul e publicat inițial în Franța, în 1950, ca act prioritar al aventurii exilului asumate de Sorana Gurian). Ca și în cazul celorlalte autobiografe, discursul intim al diaristei rezonează puternic cu cel din proza de ficțiune, frizând adesea literaturizarea efectivă a experiențelor evocate.

Cea mai consistentă contribuție a noastră este în ultimul capitol al lucrării, intitulat ***Strategii și tipare discursive în scriitura feminină din proza interbelică românească. Complexitatea formulelor narative***, în care am prezentat mai întâi, conceptul de *scriitură feminină* și particularitățile acesteia în contextul romanului interbelic. Considerațiile teoretice dezvoltate în primul subcapitol pregătesc terenul pentru analizele aplicate pe corpusul lucrării, pentru o justă echilibrare între metodologia științifică de lucru și obiectul supus interpretării. Urmărit prin prisma teoriei psihanalitice dezvoltate de Didier Anzieu¹⁴ asupra travaliului creator, *femininul* este unul dintre cele cinci elemente

¹⁴ Didier Anzieu, *Psihanaliza travaliului creator*, Traducere din limba franceză și prefață de Bogdan Ghiu, Editura Trei, București, 2004.

sexuale ale gândirii a căror combinare stă la baza unei opere literare: *maternal, paternal, femininul, masculinul, indeterminabilul*. Așezând efortul artistic sub semnul androginiei creatoare, Didier Anzieu consideră că femininul din orice operă artistică ar fi reprezentat de câteva elemente specifice, precum: acuitatea senzațiilor, proximitatea psihicului de biologic, ancorarea codului de comunicare artistică ales în corporal și afectiv, disponibilitatea de a intra în rezonanță biologică și culturală cu o idee puternică, prin punerea în joc a propriei sensibilități și creativități, preocuparea pentru promovarea frumosului, mai ales prin imaginea de sine. Aceste manifestări ale femininului la nivelul *travaliului creator* (considerăm, de altfel, foarte fericită alegerea acestei sintagme în traducerea titlului, pentru sugestia experienței feminine pe care o impune, travaliul) influențează masiv punerea în discurs a materialului ficțional din romanele scrise de prozatoarele interbelice, devenind tot atâtea strategii și tipare discursive și asigurând specificitatea scriiturii feminine, în general.

Atât critica literară feministă (Hélène Cixous, Luce Irigaray, Patricia Meyer Spacks ș.a.), cât și filosofia actuală a limbajului (Julia Kristeva, Irina Petraș) prezintă feminitatea literară ca mod de transcendere a fiziologiei, scriitura feminină fiind văzută ca o scriitură corporalizată („a scrie cu propriul trup”, după formula lui Hélène Cixous). În subcapitolul „*Corpografii*” *feminine*, subdivizat la rândul său în șase secțiuni distincte, am pornit de la fundamentarea teoretică a conceptului de *scriitură corporalizată*, recuperând, selectiv, diferite perspective culturale și reprezentări ale corporalității (biologice și fenomenologice, corpul și trupul). *Scriitura corporalizată*, capabilă să redea transformările senzitiv-somatice ale trupului, devine, prin urmare, o caracteristică a literaturii feminine. Trupul, cu labirintul complicat și abundent al senzațiilor, devine în proza feminină interbelică suprapersonaj. Marcă a sensibilității critice actuale,

teoria „pactului somatografic” promovată de Gheorghe Crăciun, cu rădăcini în poetica textualismului, descoperă valențele semnificative ale corpului la nivelul scriiturii. Opera literară poartă pecetea concretă a identității corporale a autorului; a reduce o operă literară la spațiul restrictiv al rațiunii, al minții, ignorându-i dimensiunea corporală, înseamnă a o priva de adevărata și totală sa capacitate de semnificare. Cazul romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu s-a impus cercetat cu luare-aminte din punctul de vedere al corporalizării scriiturii, pentru că ideea unui „pact somatografic”, a unei relații de interdependență între trupul concret și partea sensibilă a ființei umane se găsește formulată încă din primul roman al ciclului Hallipilor, *Fecioarele despletite*, sub expresia „trupului sufletesc” – considerată de Simona Sora „probabil cea mai importantă *metaforă corporală* a perioadei interbelice (subl. aut.)”¹⁵. „Pactul somatografic” din romanele Hortensiei Papadat-Bengescu are ca miză generarea textului însuși, în sensul că țesătura epică se urzește din notarea cu maximă atenție a consecințelor în plan sufletesc (adevărate crize de conștiință) ale suferințelor fizice ale personajelor.

Cel mai reprezentativ roman feminin interbelic pentru *scriitura corporalizată*, este, în opinia noastră, *Bogdana* (1938), de Ioana Postelnicu, salutat încă de la apariție de Eugen Lovinescu pentru performanța discursivizării artistice a exaltării simțurilor. În acest roman, Ioana Postelnicu reușește să realizeze minuțioase *corpografii*, topind în pasta discursului epic un *sensorium* abundent și incandescent. Acesta este și elementul care, în opinia noastră, conferă o ținută estetică viabilă acestui roman, element situat la nivelul construcției discursului narativ, care împletește, într-un dozaj optim, notațiile de factură psihologică cu cele referitoare la trăirile eroinei la nivelul propriei

¹⁵ Simona Sora, *Regăsirea intimității: corpul în proza românească interbelică și postdecembristă*, Cartea Românească, București, 2008, p. 91.

corporalității. Acestea din urmă sunt puse în discurs, iar discursul suferă, la rândul lui, o punere în corp, rezultând astfel o scriitură corporalizată, specific feminină, un text ce pulsează, el însuși, la senzațiile și trăirile împletite în țesătura cuvintelor.

Primele două romane citadine ale Henriettei Yvonne Stahl, *Steaua robilor* (1934) și *Între zi și noapte* (1941), înregistrează în țesătura discursului narativ și la nivelul construcției personajelor diferite manifestări ale corporalității, situate între fetișizare și reificare. Limbajul trupului devine, în cazul unor personaje feminine precum Maria Măneanu, Ana Stavri sau Zoe Mihalcea Vrânceni, un cod capabil să transmită principalele repere ale viziunii scriitoarei asupra lumii. În aceste două romane ale Henriettei Yvonne Stahl, pot fi depistate mai multe praguri succesive ale discursului corporalității, evoluând între scrierea despre trup (despre trupul personajelor, cu labirintul complicat și abundent al senzațiilor) și scrierea cu propriul trup (al autoarei camuflată în spatele măștilor personajelor sale).

Proza feminină interbelică cuprinde, la nivelul imaginarului specific, și reprezentări ale unei corporalități afectate de crizele psihicului și ale sexualității, considerate până atunci, cel puțin la noi, subiecte tabu, și valorificate în plan literar cu rezervele de rigoare. Punerea în discurs (epic) a unor astfel de experiențe (ne referim, mai concret, la morfinomanie, homosexualitate, lesbianism, erotomanie) e tensionată, de fiecare dată, de reținerile subconștientului autorilor (în cazul de față, al autoarelor), dominate de scheme de mentalitate și morală mai mult sau mai puțin burgheze (bună-cuviință, bun-simț etc.). În *Marea fugă*, romanul din 1938 al Luciei Demetrius, discursul corporalității erotizate deviant este construit într-un mod reținut, sugestiv, speculând mai degrabă mijloacele de expresie ale liricului, pentru a reda „gândirea cu sângele”, specifică feminității.

A doua secvență din capitolul final, intitulat ***Complicitățile limbajului în scrisul feminin. Subversiune și deconstrucție feminisă***, valorifică, în demersul interpretativ-analitic asupra corpusului aferent, grila de lectură feminisă, ca experiment prin care pot fi revelate aspecte inedite referitoare la mecanismele de generare și organizare a discursului românesc feminin interbelic. Acest tip alternativ de lectură, ancorat în principiile criticii literare feministe, are, pe lângă evidentele inconveniente, avantajul de a scoate la lumină caracterul adesea dublu al discursului practicat de femei pe terenul ficțiunii românești, în mod mai mult sau mai puțin conștient, ceea ce coincide cu asumarea unei voci distincte, care să rezoneze cu specificitatea feminină și care să-și impună propria retorică. Sentimentul alterității, complexul marginalității în virtutea căreia erau apreciate, în ciuda atitudinii cavaleresc-condescendente a unor critici și colegi de generație, le-au determinat pe scriitoarele interbelice să valorifice în proza lor diferite strategii subversive, menite să deconstruiască, chiar și subliminal, tipare de mentalitate promovate de o întreagă istorie social-culturală. Se poate astfel vorbi despre complicitățile limbajului în scrisul feminin, care uzează anumite strategii ale subversiunii pentru a se referi la toate aceste entități identitare. Preluând o formulă din proza Hortensiei Papadat-Bengescu, scriitura feminină devine o scriitură „de mâna stângă” (adică nelegitimă, neoficială, indirectă, prin urmare, subversivă). Prin astfel de modalități de expresie, alimentate și de ideile feminismului, scriitoarele române interbelice se înscriu în paradigma modernității.

Următorul subcapitol, ***„Capricii speculare” narrative. Reprezentări speculare ale feminității în proza feminină interbelică***, transformă gestul banal al oglindirii, asociat cultural specificului feminin, într-o originală grilă de (re)lectură a unor romane scrise de femei, în care discursul artistic se dovedește prin excelență (auto)reflexiv. Situat la confluența istoriei, mitologiei,

artei, științei și psihanalizei, simbolismul oglinzii se revelează într-un mod particular în ficțiunea literară feminină, participând plener la generarea textului și a sensurilor acestuia, deopotrivă. Nuvela (după alții, romanul) *Femeia în fața oglinzii* (1921), de Hortensia Papadat-Bengescu funcționează ca model exemplar al acestui mecanism subtil de construire a discursului artistic, ce reflectă, prin adoptarea unor stiluri și cadențe diferite, multiplele fațete ale protagonistei, fire înclinată, de altfel, spre autocontemplare și visare (creatoare de lumi ficționale). Oglinda e prezentă ca funcție discursivă a textului și în *Fecioarele despletite* (1925), condiționând construcția unui personaj precum Mini, apreciat de critica literară drept *personaj-reflector*. Statutul epic al acestui „personaj-oglinză” poate fi asociat cu mecanismul de generare a textului romanesc, fiind reprezentativ pentru modalitatea de lucru a Hortensiei Papadat-Bengescu.

Atât toposul oglinzii, cât și gestul *specular* au o recurență impresionantă în romanele feminine interbelice, polarizând diferite ipostaze ale feminității la nivelul construcției personajelor, pentru care oglindirea nu este întotdeauna o experiență banală, un apanaj al cochetăriei. Dubla privire speculară (mimetică și introspectivă) le expune la experiențe semnificative, revelându-le partea nevăzută, refulată, a ființei lor. Unora dintre protagonistele romanelor scrise de autoare femei în anii '30 ai secolului trecut, confruntarea în oglindă cu propria imagine le arată un dublu străin, alienant, a cărui manifestare fenomenală adâncește grave crize existențiale. Narcisismul le predispune la reverie și fantasmare, mediate de oglindă – o confidentă nu întotdeauna fidelă sau credibilă.

Dincolo de aceste analize de substanță, am remarcat și nuanțat o altă funcție a oglinzii, referitoare la relativizarea imaginii de sine a autoarelor, camuflata ca prezențe subiective în spatele destinului individuale ale eroinelor lor, până la completa absorbție în text. Cea care dezvăluie simulacrul este oglinda

scriiturii, prin practici discursive precum formula jurnalului, a corespondenței, a mărturisirilor, notarea fluxului conștiinței, scrisul la persoana I, autoironia, punerea în abis.

Subcapitolul *Discursul obsesional – simptom al scriiturii feminine. Lucia Demetrius, Tinerețe*, este conceput ca o analiză aplicată asupra romanului de debut al Luciei Demetrius, apărut în 1936, ca proiecție ficțională a unei experiențe de viață a autoarei, după mărturisirile din *Memorii*: criza sentimentală provocată de îndrăgostirea de un bărbat căsătorit (G.M. Zamfirescu). Dincolo de miza autobiografică, camuflată printr-o retorică a autenticității, romanul dezvoltă diferitele etape ale acestei obsesii, comunicând, de fapt, frământările specifice vârstei tinereții, din perspectiva unei conștiințe fragile, dar pătrunzătoare, prin forța autoanalizei și prin profunzimea sondării celor mai intime trăiri.

O puternică miză identitară are și romanul analizat în următorul subcapitol, intitulat *„Hyphologie” narativă. Discursivizarea proiecțiilor identitare în Cella Serghi, Pânza de păianjen* (1938). Dimensiunea estetică a acestui roman poate fi expusă în toată profunzimea și coerența sa prin grila de lectură psihocritică, deoarece actul scriitural coincide, în cazul acestei autoare, cu antrenarea unei complicate rețele asociative de structuri și imagini abisale (mama, oglinda, marea), a cărei emergență se produce în momentul suprapunerii reperelor ficționale cu cele biografice. Structura din titlul romanului anticipă dimensiunea metadiscursivă a acestuia, îndreptățind remarca lui Roland Barthes, cu privire la înțelegerea etimologică a textului ca țesătură, dar nu o țesătură, o pânză deja realizată, ci ca pânză care se țese sub ochii cititorului; Roland Barthes propune pentru această dimensiune durativă și generativă a textului termenul de *hyphologie*¹⁶ (*hyphos* este țesătura și pânza

¹⁶ Roland Barthes, *Plăcerea textului*, Traducere din franceză de Marian Papahagi, în *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*, Editura Cartier, Chișinău, 2006, p. 55.

de păianjen), care ar putea caracteriza și romanul Cellei Serghi, în care destinul Diane se țese, odată cu textul însuși, prin punerea lui într-un discurs.

Intitulat *Strategii discursive în Zilele nu se întorc niciodată, de Sorana Gurian*, și următorul subcapitol are ca obiect de analiză unicul roman publicat în țară de această prozatoare interbelică, în 1945. Deși depășește, ca moment al publicării, deceniile interbelice, am considerat ca obligatorie parcurgerea și analiza acestui roman în demersul nostru de cercetare asupra prozei feminine dintre cele două războaie mondiale, ca mod de completare a evantaiului complex al formulelor narative specifice. Romanul Soranei Gurian impunea o revizitare riguroasă și pentru ajustarea obiectivă a unor opinii critice tendențioase asupra lui, dirijate de avatarurile politice ale autoarei. Lectura romanului *Zilele nu se întorc niciodată*, din perspectiva strategiilor discursive, poate revela cititorului actual, interesat de (re)descoperirea unor tipare moderne de scriitură, „cazul” unei opere literare generoase din acest punct de vedere, ieșite de sub condeiul talentat al unei scriitoare predispușe prin structura sa sufletească experiențelor (atât existențiale, dar mai ales artistice) inovative și originale.

Un alt element de noutate pe care îl prezintă lucrarea noastră este analizat în subcapitolul *Retorica metafeminității la Hortensia Papadat-Bengescu*, în cadrul căruia am dezvoltat o analiză originală a ultimului roman al Hortensiei Papadat-Bengescu, *Străina*, pierdut în condiții misterioase și recent reconstituit sub egida Academiei Române, prin eforturile acriboase ale Gabrielei Omăt, și publicat în cea mai recentă ediție critică a romanelor scriitoarei, în 2012. Un vast aparat de note și dosarul de creație al acestui roman *inedit* îl ajută pe cititorul interesat de problematica lui să depășească provocarea unui

adevărat labirint textual, compus din piese nu doar discontinue, ci și de valoare estetică inegală. Acest „dedal absurd” comportând mai multe chei de lectură rămâne prețios în primul rând ca document al manierei de lucru a scriitoarei, dar și ca expresie a unui cântec de lebedă estetic, care pecetluiește un stil artistic original, coerent și unitar de-a lungul întregii opere bengesciene. Scris probabil cu intenția de a finaliza istoria personajelor din ciclul Hallipilor, *Străina* e considerat de Eugen Simion un *roman-sinteză*, în care asistăm, în opinia noastră, la o tumultoasă resurrecție a discursului subiectiv și autoexpresiv auctorial din proza de început a Hortensiei Papadat-Bengescu. Personajul Străina (Ina), lucrat, după cum rezultă din materialul abundent rămas în laboratorul de creație al romanului, cu o migală extraordinară, a captat în filigranul construcției sale un crez estetic, o metodă de scris și o viziune artistică cărora Hortensia Papadat-Bengescu le-a rămas devotată pe tot traseul său literar. Fidelă „sacrei feminități”, considerând studiul femeii mai interesant decât cel al bărbatului, pentru bogăția interioară a acesteia, scriitoarea procedează și în ultimul său roman, ca și în precedentele interbelice ale acestuia, la un studiu de (auto)metafeminitate. Abordat psihanalitic, personajul răspunde imaginii autoreferențial-expresive a autoarei, marcate de drama unei căsnicii nefericite și de frustrare afectivă. Prin Străina, Hortensia Papadat-Bengescu își caută propriul chip, restituit de propria operă într-un caleidoscop de imagini *in negativo*. Poetica măștilor înscrie opera Hortensiei Papadat-Bengescu în registrul modern al autoficțiunii, din moment ce transformă textul într-o punere în scenă a identității auctoriale. Construirea personajului Inei Vergu coincide cu un exercițiu de bovarism prin care autoarea (care avea, la scrierea romanului, în jur de 65 de ani) pecetluiește o manieră artistică originală, în care rezonanțele sociologizante și psihologice sunt prevalate de valențele identitare și simbolic-estetice. Mai mult decât o mască autoficțională,

personajul Ina este expresia abisală a unui stil literar, feminin prin excelență, dezvăluind psihologia intimă a procesului creator bengescian.

În subcapitolul *Intertextualitatea la feminin. De la Colette la Hortensia Papadat-Bengescu*, am realizat o lectură a unor scrieri artistice ale Hortensiei Papadat-Bengescu prin grila intertextualității, având ca obiectiv evidențierea contribuției sale la modernizarea literaturii române interbelice, (și) prin asimilarea originală a modelelor consacrate în epocă. Am ales, ca reper de dialog intertextual pentru proza Hortensiei Papadat-Bengescu, cazul unei scriitoare reprezentative pentru proza feminină franceză interbelică: Sidonie-Gabrielle Colette, încercând să evităm paralelismele deja bătătorite de critica literară între scriitoarea noastră și Marcel Proust sau Virginia Woolf și să propunem un model original de abordare a ideii de intertextualitate, cu referire la proza „marii noastre europene”. Apreciată și astăzi în Franța, Colette era bine cunoscută în spațiul literar românesc interbelic, bucurându-se de prețuirea specială a Hortensiei Papadat-Bengescu, exprimată în articole sau chiar în paginile ultimului său roman, *Străina*. Ca și Hortensia Papadat-Bengescu, Colette și-a sublimat propria existență în destinul eroinelor sale. Preocuparea pentru comunicarea infinetizimală a senzației, hermeneutica oglinzii, predilecția pentru elaborarea unor veritabile studii de metafeminitate la nivelul discursului artistic sunt alte elemente comune ce îndreptătesc apropierea celor două prozatoare congenare. Cu toate acestea, este greu de afirmat în ce măsură a influențat acest model scriitura prozatoarei române, cu atât mai mult cu cât avem de-a face cu o autoare reprezentativă pentru „geniul feminin” din spațiul literaturii române, care a reușit să impună un stil prozastic original și solid, recunoscut ca emblematic pentru modernitatea epocii interbelice.

Ultimul subcapitol este dedicat Ștefanei Velisar-Teodoreanu, o scriitoare cu o afirmare timidă în perioada

interbelică, a cărei proză poate fi considerată reprezentativă pentru „modernismul retro”, termen analitic propus de Paul Cernat într-un studiu¹⁷ din anul 2009. Acesta se referă la o serie de romane care, deși sunt scrise în plină perioadă de asimilare a formulilor moderniste, au o fizionomie estetică diferită, încercând să recupereze atmosfera unei epoci trecute, sfârșitul secolului al XIX-lea, și având rolul de a asigura echilibrul evoluției romanului românesc modernist, contrabalansând modernismul *à outrance* practicat de unii autori în deceniile interbelice. În această zonă hibridă a romanului românesc interbelic, cea a „retro-modernismului”, poate fi încadrat și romanul Ștefanei Velisar Teodoreanu, *Viața cea de toate zilele* (1940), în care, în ciuda prelucrării unor tehnici narative moderniste, ce îl ancorează totuși în paradigma literară dominantă a epocii, identificăm o abordare *à rebours* a unei problematici specifice mai degrabă celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: condiția socială și culturală a femeii, tratată în pronunțat registru feminist de prozatoarele acelei perioade. Parafrazând formula lui Paul Cernat, am considerat romanul în discuție ca fiind reprezentativ pentru un *feminism retro*, căci în timp ce colegele sale de generație (Henriette Yvonne Stahl, Cella Serghi, Ioana Postelnicu, Anișoara Odeanu, Lucia Demetrius, Sorana Gurian sau canonica Hortensia Papadat-Bengescu) scriau în anii '30 romane ce afirmă, în structura de adâncime, emanciparea femeii moderne de sub arbitrariul unor legi și convenții falocratice, Ștefana Velisar Teodoreanu se situează, printr-un roman precum *Viața cea de toate zilele*, în contra direcției literaturii feminine interbelice, încadrându-se mai degrabă în generația anterioară de prozatoare, preocupată încă de redefinirea rolurilor sociale de gen și de afirmarea culturală a femeilor.

¹⁷ Paul Cernat, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, Editura Art, București, 2009.

Capitolul *Concluzii. Aspecte ale specificității scriiturii feminine românești: de la textele confesive la complexitatea formulelor narrative. Perspective* sintetizează elementele de noutate pe care le aduce lucrarea, precum și deschiderea către potențiale direcții de cercetare legate de problematica abordată, care ar putea fi dezvoltate în viitor. Prin lucrarea noastră de doctorat am încercat să demonstrăm, printre alte obiective, și faptul că, dacă deceniile interbelice sunt considerate de istoricii literari drept cea mai efervescentă epocă din evoluția literaturii autohtone, acest lucru se datorează, cu siguranță, și implicării în spațiul privilegiat al Cetății literelor a câtorva scriitoare cu o profundă conștiință artistică. Alături de colegii lor de generație, mai bine păstrați în memoria colectivă culturală românească, precum Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, George Călinescu, Mihail Sadoveanu, Mihail Sebastian, Anton Holban ș.a., au scris, în afară de Hortensia Papadat-Bengescu, și Cella Serghi, Henriette Yvonne Stahl, Ticu Archip, Ioana Postelnicu, Sorana Gurian, Sanda Movilă, Anișoara Odeanu, Lucia Mantu ș.a. A le trece sub uitare fără niciun discernământ, printr-un act uniformizator de ignorare sau respingere preconcepută, nu reprezintă un gest demn de o literatură (mereu) tânără precum cea română, aflată într-o permanentă căutare a reperelor identitare.

În ceea ce privește conceptul de *scriitură feminină*, atât teoriile consacrate prezentate, cât și propriile noastre analize, au pus în evidență fragilitatea acestuia și dificultatea de definire a unor particularități relevante. La nivelul strategiilor și tiparelor discursive practicate de scriitoarele noastre în operele memorialistice și romanele analizate în lucrarea de față, am putut distinge două categorii majore: a). strategii și tipare discursive clasice, consacrate de o întreagă tradiție literară universală și autohtonă, la nivelul cărora primează totuși formulele moderne preferate în epoca interbelică (*metascriitura*, *polifonia*, tehnica *contrapunctului*, amestecul planurilor narrative și temporale,

metalepsa, scriitura *autenticistă*, (auto)ironia, *punerea în abis* ș.a.), și b). strategii și tipare discursive specifice *scriiturii feminine*, care îndreptățesc recunoașterea unei componente feminine a actului creator. Dintre acestea, am avut în vedere: subversiunea discursivă, discursul oblic, „de mâna stângă”, practicat în manieră neoficială, *scriitura (auto)reflexivă*, ce reușește să capteze, printr-o mișcare speculară, reprezentările identitare ale instanței auctoriale, discursul obsesional, care evoluează concentric în jurul unei idei principale, *scriitura corporalizată*, cu diferitele forme și niveluri de adâncime, de la scrisul despre trup, la discursivizarea trupului fenomenologic („trupul sufletesc” din operele Hortensiei Papadat-Bengescu) și la scriitura cu propriul trup (am propus, în acest sens, ca definiție personală a scriiturii feminine, formula *a se scrie cu propriul trup*, insistând pe reflexivitatea actului artistic feminin), disponibilitatea către dialogul intertextual.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Corpus:

- Colette, *Hoinara. Duo*, Traducere de Ovidiu Constantinescu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969
- Cristea, Mihaela, *Despre realitatea iluziei. De vorbă cu Henriette Yvonne Stahl*, Editura Minerva, București, 1996
- Demetrius, Lucia, *Marea fugă*, Editura „Naționala-Ciornei” S.A.R., București, [1938]
- Demetrius, Lucia, *Memorii*, Editura Albatros, București, 2005
- Demetrius, Lucia, *Tinerețe*, Editura Eminescu, București, 1971

- Gurian, Sorana, *Ochiurile rețelei. Jurnalul meu din România*, versiune românească de Cornelia Ștefănescu, Editura „Jurnalul literar”, București, vol. I – 2002, vol. al II-lea – 2003
- Gurian, Sorana, *Récit d'un combat*, Édition René Julliard, Paris, 1956
- Gurian, Sorana, *Zilele nu se întorc niciodată*, Editura Hasefer, București, 2012
- Movilă, Sanda, *Desfigurații. Nălucile. Viața în oglinzi*, Ediție și prefață de Eugenia Tudor-Anton, Editura Minerva, București, 1990
- Odeanu, Anișoara, *Într-un cămin de domnișoare. Călător din noaptea de Ajun*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note de Cornel Ungureanu, Editura Facla, Timișoara, 1983
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Arabescul amintirii*, Editura Revistei de Istorie și Teorie Literară, supliment anual, nr. 3, colecția «Capricorn», ediție îngrijită, prefață și note de Dimitrie Stamatadi, [București], 1986
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Autobiografie*, în „Adevărul literar și artistic”, anul XVIII, seria a III-a, nr. 366-367, 11-18 iulie 1937, pp. 5-6
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere*, I, Ediție și note de Eugenia Tudor, Prefață de Const. Ciopraga, Editura Minerva, București, 1972
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere*, vol. I Romane (*Femeia în fața oglinzei, Balaurul, Fecioarele despletite, Concert din muzică de Bach, Drumul ascuns*), Ediție coordonată de Gabriela Omăt, Text îngrijit de Eugenia Tudor Anton și Gabriela Omăt, Studiu introductiv de Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2012
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere*, vol. II Romane (*Logodnicul. Rădăcini*), Ediție coordonată de Gabriela

- Omăt, Text îngrijit de Viviana Șerbănescu, Note și comentarii de Eugenia Tudor Anton și Gabriela Omăt, Studiu introductiv de Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Academia Română, București, 2012
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere*, vol. III Romane (*Străina. Ipoteză de reconstituire*), Text stabilit și note de Gabriela Omăt, Studiu de arhivă și selecția lotului manuscris *Străina* de Elena Docsăneanu, Studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Academia Română, 2012
 - Postelnicu, Ioana, *Bogdana*, Editura Minerva, București, 1979
 - Postelnicu, Ioana, *Roată gândului, roată pământului. Itinerarii esențiale*, la Editura Cartea Românească, București, 1977
 - Postelnicu, Ioana, *Seva din adâncuri*, Editura Minerva, București, 1985
 - Serghi, Cella, *Pânza de păianjen*, Editura Litera Internațional, București, 2009
 - Serghi, Cella, *Pe firul de păianjen al memoriei*, Editura Porus, București, 1991
 - Stahl, Henriette Yvonne, *Între zi și noapte*, Prefață de I. Negoșescu, Editura pentru Literatură, București, 1968
 - Stahl, Henriette Yvonne, *Martorul eternității*, Prefață de Jean Herbert, Traducerea de Viorica D. Ciorbăgiu, Editura Universal Dalsi, [București], 1995
 - Stahl, Henriette Yvonne, *Steaua robilor*, Editura Minerva, București, 1979
 - Velisar Teodoreanu, Ștefana, *Viața cea de toate zilele*, prefață de Aurel Martin, Editura pentru Literatură, București, 1969

II. Referințe generale (istorii literare, dicționare, enciclopedii):

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941, reprodusă în facsimil de Editura Semne, București, 2003
- Chemama, Roland (coord.), *Larousse. Dicționar de psihanaliză. Semnificații. Concepte. Mateme*, Traducere, avânprefață și completări privind psihanaliza în România de dr. Leonard Gavrilu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997
- Crohmălniceanu, Ov. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, volumul I, Editura Universalia, București, 2003
- *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, autori: Jean Chevalier și Alain Gheerbrant, Volumele 1-3, Editura Artemis, București, 1995
- *Dicționarul General al Literaturii Române*, coordonator general: Eugen Simion, vol. I (A/B), vol. II (C/D), vol. III (E/K), vol. IV (L/O), vol. V (P/R), vol. VI (S/T), vol. VII (T/Z), Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004 (vol. I, II), 2005 (vol. III, IV), 2006 (vol. V), 2007 (vol. VI), 2009 (vol. VII)
- Evans, Dylan, *Dicționar introductiv de psihanaliză lacaniană*, Traducere din limba engleză de Rodica Matei, Editura Paralela 45, Pitești, 2005
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc: 1945-1989*, Editura Compania, București, 2003
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008
- Marcu, George (coord.), *Enciclopedia personalităților feminine din România*, Cuvânt-înainte de Acad. Marius Sala, Editura Meronia, București, 2012
- Micu, Dumitru, *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. II, *Perioada interbelică. Poezia contemporană*, Editura Iriana, București, 1995

- Murărașu, Dumitru, *Istoria literaturii române*, Ediția a III-a, Editura Cartea Românească, București, 1943
- Negoïtescu, Ion, *Istoria literaturii române*, volumul I (1800-1945), Editura Minerva, București, 1991
- Piru, Al. *Istoria literaturii române de la început până azi*, Editura Univers, București, 1982
- Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, Volumele I-II, Versiune revizuită și augmentată, Editura Semne, București, 2009
- Roudinesco, Élisabeth, Plon, Michel, *Dicționar de psihanaliză*, Traducere din limba franceză de: Matei Georgescu, Daniela Luca, Valentin Protopopescu, Genoveva Teleki, Editura Trei, București, 2002
- Zamfir, Cătălin, Vlăsceanu, Lazăr (coordonatori), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993

III. Studii de teorie și critică literară:

a). în volum:

- Aderca, Felix, *Contribuții critice*, vol. II, *Articole, cronici, eseuri*, ediție și note de Margareta Feraru, Editura Minerva, București, 1988
- Anca, Elena-Claudia, *Incursiuni în femininul interbelic*, Editura Eco Transilvan, 2013
- Angelfors, Christina, *La double conscience. La prise de conscience féminine chez Colette, Simone de Beauvoir et Marie Cardinal*, Lund University Press, Sweden, 1989
- Anzieu, Didier, *Psihanaliza travaliului creator*, Traducere de Bogdan Ghiu, Editura Trei, București, 2004
- Bahtin, Mihail, *Problemele poeziei lui Dostoievski*, Traducere de S. Recevschi, Editura Univers, București, 1970
- Barthes, Roland, *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*, Traducere din limba franceză de Marian Papahagi și Sorina Dănăilă, Editura Cartier, [Chișinău], 2006

- Battaglia, Salvatore, *Mitografia personajului*, traducere de Alexandru George, Editura Univers, București, 1976
- Braga, Corin, *10 studii de arhetipologie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, cap. „Literatura interbelică de la *Filia* la *Neikos*”, pp. 174-190
- Burța-Cernat, Bianca, *Portret de grup cu scriitoare uitate. Proza feminină interbelică*, Editura Cartea Românească, București, 2011
- Cernat, Paul, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, Editura Art, București, 2009
- Cernat, Paul; Mitchievici, Angelo; Manolescu, Ion; Stanomir, Ioan, *În căutarea comunismului pierdut*, Editura Paralela 45, Pitești, 2001
- Cheșa, Oana Cristina, *Retorica măștilor în ciclul Hallipilor de Hortensia Papadat-Bengescu*, Editura Rovimed Publishers, Bacău, 2010
- Ciobanu, Valeriu, *Hortensia Papadat-Bengescu*, Editura pentru Literatură, București, 1965
- Ciocârlie, Corina, *Femei în fața oglinzii*, Echinox, Cluj-Napoca, 1998
- Ciopraga, Constantin, *Hortensia Papadat-Bengescu*, Editura Cartea Românească, București, 1973
- Cixous, Hélène, *La venue de l'écriture*, în *Entre l'écriture*, Éditions des Femmes, Paris, 1986
- Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri, 4*, Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, Editura Minerva, București, 1970
- Coudreuse, Anne, Simonet-Tenant, Françoise (dir.), *Pour une histoire de l'intime et de ses variations*, în „Itinéraires. Littérature, textes, cultures”, nr. 9, Centre d'Étude des Nouveaux Espaces Littéraires, L'Harmattan, Paris, 2009
- Cozea, Liana (coord.), Cistelean, Ioana, Mihet, Marius, Dana, Sala, *Scriitoarea. Studii critice*, Editura Universității din Oradea, 2009
- Cozea, Liana, *Al doilea Eu*, Editura Cartea Românească, București, 2013

- Cozea, Liana, *Confesiuni ale eului feminin*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005
- Cozea, Liana, *Cvartet cu prozatoare*, Biblioteca revistei „Familia”, Oradea, 1997
- Liana Cozea, *Exerciții de admirație și reproș. Hortensia Papadat-Bengescu*, Editura Paralela 45, Pitești, 2002
- Cozea, Liana, *Prozatoare ale literaturii române moderne*, Biblioteca revistei „Familia”, Oradea, 1994
- Craia, Sultana, *Îngeri, demoni și femei. O istorie a personajului feminin în literatura română*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999
- Crăciun, Gheorghe, *Pactul somatografic*, ediție îngrijită și pref. de Ion Bogdan Lefter, Editura Paralela 45, Pitești, 2009
- Crăciun, Gheorghe, *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la „Pupa Russa” (1993-2000)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006
- Crețu, Nicolae, *Constructorii ai romanului. Liviu Rebreanu. Hortensia Papadat-Bengescu. Camil Petrescu*, Ediția a doua, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009
- Crihană, Alina, *Aspecte ale memorialisticii românești posttotalitare: între pactul autobiografic și pactul cu istoria*, Editura Europlus, Galați, 2011
- Crohmălniceanu, Ov. S., *Cinci prozatori în cinci feluri de lectură*, Editura Cartea Românească, București, 1984
- Cun, Antonia, *Criza de identitate în proza Henriettei Yvonne Stahl*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2012
- Deciu, Andreea, *Identități feminine, în Woolf, Virginia, O cameră separată*, Traducere de Radu Paraschivescu, Prefață de Andreea Deciu, Editura Univers, București, 1999
- Deciu, Andreea, *Nostalgiiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
- Deneys-Tunney, Anne, *Écritures du corps: de Descartes à Laclos*, Presses Universitaires de France, Paris, 1992

- Derrida, Jacques, *Scriitura și diferența*, Traducere de Bogdan Ghiu și Dumitru Țepeneag, Editura Univers, București, 1998
- Diaconu, Maria-Magdalena, *Discursul corporalității în romanul feminin contemporan*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2008
- Diaconu, Mircea A., *La sud de Dumnezeu. Exerciții de luciditate*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005
- Diaconu, Mircea A., *Poezia postmodernă*, Editura Aula, Brașov, 2002
- Didier, Béatrice, *L'Écriture-femme*, 3e édition, Presses Universitaires de France, Paris, 1999
- Dinu, Adela, *Diaristica feminină românească*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2012
- Dufief, Pierre-Jean, *Les écritures de l'intime de 1800 à 1914: autobiographies, mémoires, journaux intimes et correspondances*, Éditions Bréal, collection «Amphi Lettres», Rosny Cedex, 2001
- Dumitriu, Dana, *Ambasadorii sau despre realismul psihologic*, Editura Cartea Românească, București, 1976
- Dună, Raluca, *Eu, Autorul. Reprezentări auctoriale în literatură și pictură. Din Antichitate până în Renaștere*, Prefață de Mircea Martin, Editura Tractus Arte, București, 2010
- Firan, Florea, Popa, Constantin M., *Modernism și tradiționalism. Valori ale literaturii românești interbelice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1997
- Garcia, Irma, *Promenade féminière. Recherches sur l'écriture féminine*, I-II, Éditions des Femmes, Paris, [1981]
- Gaultier, Jules de, *Bovarismul*, Traducere de Ani Bobocea, Editura Institutul european, Iași, 1993
- Genette, Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Éditions du Seuil, Paris, 1982
- Gligor, Viorica, *Aventuri subiective. Metamorfozele jurnalului feminin*, Editura Brumar, Timișoara, 2012

- Glodeanu, Gheorghe, *Narcis și oglinda fermecată. Metamorfozele jurnalului intim în literatura română*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2012
- Glodeanu, Gheorghe, *Poetica romanului interbelic. O tipologie posibilă*, Ediția a II-a, revăzută, Editura Ideea Europeană, București, 2007
- Grigorescu, Dan, *Povestea artelor surori. Relațiile dintre literatură și artele vizuale*, Editura Atos, București, 2001
- Gusdorf, Georges, *De l'autobiographie initiatique à l'autobiographie genre littéraire*, în „Revue d'histoire littéraire de la France”, Anul 75, nr. 6, noiembrie-decembrie 1975, *L'Autobiographie*, pp. 957-994
- Gusdorf, Georges, *Lignes de vie*, vol. 2, *Auto-biographie*, Éditions Odile Jacob, Paris, 1991
- Hăulică, Cristina, *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*, Editura Eminescu, București, 1981
- Heilbrun, Carolyn G., *Writing a Woman's Life*, Ballantine Books, New York, 1988
- Holban, Ioan, *Hortensia Papadat-Bengescu*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010
- Holban, Ioan, *Literatura subiectivă, I. Jurnalul intim. Autobiografia literară*, Editura Minerva, București, 1989
- *Hortensia Papadat-Bengescu*, Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Viola Vancea, Editura Eminescu, București, 1976
- Hubier, Sébastien, *Littératures intimes. Les expressions du moi, de l'autobiographie à l'autofiction*, Éditions Armand Colin, Paris, 2005
- Huiban, Victoria, *Feminitate și erotism în literatură*, Editura Alma Mater, Bacău, 2010
- Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*, Traducere de Dan Popescu, Editura Univers, București, 2002
- Ibrăileanu, Garabet, *Opere*, 2, Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, Prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1975
- Ifrim, Nicoleta, *Identitate culturală și integrare europeană. Perspective critice asupra discursului*

- identitar românesc în perioada postdecembristă*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, colecția „Aula Mgna”, București, 2013
- Iosifescu, Silvian, *Literatura de frontieră*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971
 - Keilhauer, Annette, *Vieillir féminin et écriture autobiographique*, Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, Collection «Cahiers du Centre de recherches sur les littératures modernes et contemporaines» (C.R.L.M.C.), 2007
 - Kerbrat, Marie-Claire, *Leçon littéraire sur l'écriture de soi*, Presses Universitaires de France, Paris, 1996
 - Kristeva, Julia, *Le génie féminin*, tome III, *Colette ou la chair du monde*, Éditions Fayard, Paris, 2002
 - Lecarme, Jacques, Lecarme-Tabone, Éliane, *L'Autobiographie*, Éditions Armand Colin, Paris, 1999
 - Lejeune, Philippe, *Autogénèses*, Éditions du Seuil, Paris, 2013
 - Lejeune, Philippe, *Je est un autre. L'autobiographie, de la littérature aux médias*, Éditions du Seuil, Paris, 1980
 - Lejeune, Philippe, *Moi aussi*, Éditions du Seuil, Paris, 1986
 - Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, Traducere de Margareta Nistor, Editura Univers, București, 2000
 - Lovinescu, Eugen, *Critice*, 2, Ediție îngrijită și prefață de Eugen Simion, Tabel cronologic de G. Gheorghiuță, Editura Minerva, București, 1979
 - Madelénat, Daniel, *L'intimisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989
 - Manolache, Gheorghe, *Literatura de grad secund*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2005
 - Manolache, Gheorghe, *Regula lui doi (registre duale în dezvoltarea postmodernismului românesc)*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2004
 - Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, Editura 100+1 Gramar, București, 2004

- Mauron, Charles, *De la metaforele obsedante la mitul personal*, Traducere din limba franceză de Ioana Bot, Aparat critic, bibliografie și note pentru ediția românească de Ioana Bot și Raluca Lupu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
- May, Georges, *L'Autobiographie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1979
- Mihăieș, Mircea, *De veghe în oglindă*, Ediția a II-a, revăzută, Editura Cartea Românească, București, 2005
- Mihăilă, Constanța-Valentina, *Henriette Yvonne Stahl între mistică și mondenitate*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2014
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism. I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Editura Polirom, Iași, 2004
- Milea, Doinița, *Spațiu literar și forme literare în secolul al XX^{lea}. Reconfigurări*, volumul I. *Aspecte ale mișcării formelor narrative*, Editura Didactică și Pedagogică R.A., București, 2005
- Miller-Verghy, Marg., Săndulescu, Ecaterina, *Evoluția scrisului feminin în România*, Prefață de Eugen Lovinescu, Editura «Bucovina», București, 1935
- Mincu, Marin, *Critice*, II, Editura Cartea Românească, București, 1971
- Miraux, Jean-Philippe, *Autobiographie: écriture de soi et de sincérité*, Éditions Nathan, Paris, 1996
- Mușat, Carmen, *Romanul românesc interbelic: dezbateri teoretice, polemici, opinii critice*, Editura Humanitas, București, 2004
- Mușat, Carmen, *Strategiile subversiunii. Incursiuni în proza postmodernă*, Ediția a II-a, Editura Cartea Românească, București, 2008
- Negrici, Eugen, *Emanciparea privirii. Despre binefacerile infidelității*, Editura Cartea Românească, București, 2014
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Editura Cartea Românească, București, 2008

- Nemoianu, Virgil, *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*, în românește de Livia Szász Câmpeanu, Editura Univers, București, 1997
- Nicorovici, Vasile, *Autentismul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984
- Paveau, Marie-Anne, Zoberman, Pierre (edit.), *Corpographèses. Corps écrits, corps inscrits, «Itinéraires Littérature, textes, cultures»*, Nr. 1/2009, L'Harmattan, Paris
- Pârvulescu, Ioana, *Alfabetul doamnelor: de la doamna B. la doamna T.*, Editura Crater, București, 1999
- *Pentru o teorie a textului. Antologie „Tel Quel” 1960-1971*, Introducere, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, Editura Univers, București, 1980
- Perpessicius, *Opere*, vol. XI, Editura pentru Literatură, București, 1980
- Petraș, Irina, *Oglinda și drumul. Prozatori contemporani*, Editura Cartea Românească, București, 2013
- Petre, Elena Ruxandra, *Lucia Demetrius: ascensiunea și declinul unei scriitoare*, Editura Magic Print, Onești, 2009
- Piru, Al., *Panorama deceniului literar românesc 1940-1950*, Editura pentru literatură, București, 1968
- Pîrjol, Florina, *Carte de identități. Mutații ale autobiograficului în proza românească de după 1989*, Editura Cartea Românească, București, 2014
- Platon, Maria, *Un destin existențial și literar: Henriette Yvonne Stahl*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2011
- Popa, Marian, *Homo fictus. Structuri și ipostaze*, Editura pentru Literatură, București, 1968
- Protopopescu, Al., *Romanul psihologic românesc*, ediția a III-a, cu o postfață de Vasile Andru, Editura Paralela 45, Pitești, 2002
- Rad, Doina, *Viața ca rescriere. Cella Serghi*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2010

- Radian, Sanda, *Portrete feminine în romanul românesc interbelic*, Editura Minerva, București, 1986
- Ralea, Mihail, *Perspective*, Editura Casa Școalelor, București, 1928
- Rădulescu, Carmen Ligia, *Hortensia Papadat-Bengescu: marea europeană a anilor '30*, Editura Recif, București, 1996
- Roman, Andreia (coordonator), *Hortensia Papadat-Bengescu. Vocația și stilurile modernității (Vocation et styles de la modernité)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007
- Sainte-Beuve, C.-A., *Du roman intime*, în *Nouveaux portraits et critiques littéraires*, vol. 1, Société Belge de Librairie Hauman, Cattoir et Co, Bruxelles, 1836
- Săndulescu, Al., *Întoarcere în timp: memorialiști români*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2008
- Selejan, Ana, *Adevăr și mistificare în jurnale și memorii apărute după 1989*, Editura Cartea Românească, București, 2011
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim, I. Există o poetică a jurnalului?*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers enciclopedic, București, 2005
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, volumul I, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2008
- Smith, Sidonie, Watson, Julia (ed.), *Women, Autobiography, Theory. A Reader*, Madison University of Wisconsin Press, USA, 1998
- Sora, Simona, *Regăsirea intimității: corpul în proza românească interbelică și postdecembristă*, Cartea Românească, București, 2008
- Spiridon, Vasile, *Perna cu ace*, vol. I, *Din vremea „obsedantului deceniu”*, Editura Timpul, Iași, 2004
- Streinu, Vladimir, *Pagini de critică literară*, vol. II, Editura pentru Literatură, București, 1968
- Urșa, Anca, *Metamorfozele oglinzii. Imaginarul jurnalului literar românesc*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006

- Ursa, Mihaela (coord.), *Divanul scriitoarei*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2010
- Vrabie, Diana, *Cunoaștere și autenticitate: drama cunoașterii și tentația autenticității în literatura românească interbelică*, Editura Augusta; Artpress, 2008
- Vultur, Smaranda, *Infinitul mărunt. De la configurația intertextuală la poetica operei*, Editura Cartea Românească, 1992
- Wiktorowicz, Cécilia Francis, *Récits autofictionnels et autobiographiques au féminin en contexte d'exiguïté culturelle*, în Oullet, Pierre (dir.), *Le soi et l'autre. L'énonciation de l'identité dans les contextes interculturels*, Les Presses de l'Université Laval, Canada, 2002, pp. 153-154
- Wilwerth, Evelyne, *Visages de la littérature féminine*, Pierre Mardaga, éditeur, Bruxelles, 1987
- Zăciu, Mircea, *Clasici și contemporani*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1994
- Zaharia-Filipaș, Elena, *Studii de literatură feminină*, Editura Paideia, București, 2004

b). în periodice:

- Aderca, F., *Hortensia Papadat-Bengescu, Concert din muzică de Bach*, în „Sburătorul”, serie nouă, Anul IV, nr. 6, decembrie 1926, p. 80
- Antofi, Simona, *Scriitura intimă feminină între memoria recuperatorie și miza identitară*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 4 (16) / octombrie-noiembrie-decembrie 2011, Editura Europlus, Galați, pp. 47-49
- Beldie, I. (Ec.), *Emanciparea femeiei*, în „Căminul”, Revistă creștină pentru familie, Președinte de onoare P.S.S. Episcopul Cosma, Organ cultural al „Solidarității” Clerului Eparhiei „Dunărea de Jos”, Anul III, Nr. 3, martie 1927, pp. 1-13

- Buciu, Marian Victor, *Proza Henriettei Yvonne Stahl*, în „România literară”, Anul XL, nr. 7, 22 februarie 2008, p. 20
- Cazimir, Otilia, *Succese feministe*, în „Adevărul literar și artistic”, Anul VI, nr. 246, 20 august 1925, p. 3
- Cioculescu, Șerban, *Romanul d-nei H. Papadat-Bengescu*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul V, nr. 11, 1 noiembrie 1938, pp. 409-427
- Cioculescu, Șerban, *Romanul românesc în 1933*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul I, nr. 2, 1 februarie 1934, pp. 455-466
- Comarnescu, Petru, *Evoluția scrisului feminin în România*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul II, nr. 12, 1 decembrie 1935, pp. 652-656
- Corcheș, Victor, *Ezoterica și cosmopolita Sorana Gurian*, în „Tomis”, Anul VII (XXXVII), nr. 6, 7, 8 (382, 383, 384), iunie, iulie, august, 2002, p. 15
- Cozea, Liana, *Fețele Dianei*, în „Steaua”, Anul XLVIII, nr. 2-3, februarie-martie 1997, pp. 18-19
- Cozea, Liana, *Spleen și deziluzie în romanul citadin al Ioanei Postelnicu*, în „Familia”, Anul XXXI, nr. 7-8, iulie-august 1995, pp. 100-104
- Dimisianu, Gabriel, *Momentul literar 1945-1948. Sorana Gurian*, în „România literară”, Anul XXXV, nr. 34, 28 august – 3 septembrie 2002, pp. 12-13
- Dobre, Ana, *Colette și Hortensia Papadat-Bengescu – deliricizarea prozei feminine*, în „Porto-Franco”, Anul XVIII, serie nouă, nr. 152, noiembrie-decembrie 2008, pp. 17-18
- Durnea, Victor, *Misterioasa viață a Soranei Gurian*, în „România literară”, Anul XXXVI, nr. 20, 21-27 mai 2003, p. 20
- Fântâneru, Constantin, *Cella Serghi: Pânza de păianjen. Roman. (Alcalay, 1938)*, în „Universul literar”, Anul XLVII, Nr. 13, 14 mai 1938, p. 2

- Florescu, Nicolae, *Cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca recapitulând exilul*, în „Jurnalul literar”, Anul XI, serie nouă, nr. 13-14, iulie 2000, p. 6
- Florescu, Nicolae, *Regăsirea Soranei Gurian*, în „Jurnalul literar”, Anul XIII, serie nouă, nr. 5-10, martie-aprilie-mai 2002, p. 1 și pp. 4-5
- Galațchi, Simona, *Cheia feministă a scriiturii Hortensiei Papadat-Bengescu*, în „Caiete critice”, nr. 7, 2012, pp. 61-65
- Holban, Anton, *Hortensia Papadat-Bengescu*, în „Sburătorul”, serie nouă, Anul IV, nr. 10, aprilie 1927, pp.125-128
- Ionescu, Constant, *Colette și opera sa literară*, în „Adevărul literar și artistic”, An VI, nr. 224, 22 martie 1925, p. 6
- Ionescu, Stejar, *Femeia, sufletul și literatura*, în „Adevărul literar și artistic”, Anul VI, nr. 245, 16 august 1925, p. 3
- Iorgulescu, Mihail, *Sfinxul, de Hortensia Papadat-Bengescu*, în „Sburătorul”, Anul II, nr. 11, 24 iulie 1920, pp. 173-176.
- Iorgulescu, Mircea, *Ispita memorialistică*, în „Caiete critice”, nr. 1-2, 1987, *Literatură și confesiune*, pp. 7-11
- Lecarme-Tabone, Eliane, *XXe siècle: Existe-t-il une autobiographie des femmes?*, în „Magazine littéraire”, nr. 409, mai 2002, *Les écritures du moi: de l'autobiographie à l'autofiction*, p. 57
- Lefter, Ion Bogdan, *Proza Hortensiei Papadat-Bengescu: sinceritate și disimulare*, în „România literară”, Anul XXI, nr. 12, 17 martie 1988, p. 4
- Lejeune, Philippe, *Pour l'autobiographie*, interviu cu Michel Delon, în „Magazine littéraire”, nr. 409, mai 2002, *Les écritures du moi: de l'autobiographie à l'autofiction*, pp. 20-23
- Lovinescu, Eugen, *Notă asupra literaturii noastre feminine*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul VI, nr. 7, 1 iulie 1939, pp. 179-184

- Manolescu, Nicolae, *Hortensia Papadat-Bengescu: un „roman” inedit*, în „România literară”, Anul XX, nr. 27, 2 iulie 1987, p. 9
- *Mărturie pentru marea europeană, Hortensia Papadat-Bengescu*, în „Tiparnița literară”, Anul I, nr. 2-3, ianuarie-februarie 1930, pp. 23-30
- Micu, Dumitru, „*Crudul” simț al realului*, în „România literară”, Anul XXI, nr. 2, 7 ianuarie 1988, p. 2
- Mihăiță, Marieta, *Ioana Postelnicu și fuga de realitate*, în „Cartea” (Revista Bibliotecii Județene „Costache Sturdza”, Bacău), Serie nouă, Anul I, Nr. 1, Trimestrul I, 2005, p. 20
- Milea, Doinița, *Discours féministe/écrits féminins*, în „Communication interculturelle et littérature”, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, Facultatea de Litere, Nr. 4 (8), octombrie-noiembrie-decembrie, 2009, Editura Europlus, Galați, 2009, pp. 261-264
- Milea, Doinița, *Récit et construction de l'identité féminine*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 1 / ianuarie-februarie-martie 2009, Editura Europlus, Galați, 2009, pp. 57-63
- Niculescu-Varone, G.T., *Femeia în artă*, în „Adevărul literar și artistic”, seria a III-a, Anul IV, nr. 149, 14 octombrie 1923, p. 5
- Ornea, Zigu, *Mărturisirile unei prozatoare*, în „România literară”, Anul XXX, nr. 11, 19-25 martie 1997, p. 9
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Momente*, în „Tiparnița literară”, Anul I, nr. 2-3, ianuarie-februarie 1930, pp. 19-21
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Pe marginea nouității literare*, în „Sburătorul”, Anul IV, serie nouă, nr. 5, noiembrie 1926, p. 72
- Papadima, Ovidiu, *Lucia Demetrius: Marea fugă*, în „Gândirea”, Anul XVII, nr. 3, martie 1938, p. 158
- Petraș, Irina, *Ioana Postelnicu. Bogdana*, în „Steaua”, Revistă a Uniunii Scriitorilor, Cluj-Napoca, Anul XXX, nr. 10 (389), octombrie 1979, p. 54

- Petraș, Irina, *Literatură de supraviețuire*, în „Steaua: revistă lunară editată de Uniunea Scriitorilor din România”, Anul LXII, nr. 12 (770), decembrie 2012, pp. 8-9
- Petrașincu, Dan, *Femeia în literatura românească*, în „România literară”, Anul I, nr. 8, 21 mai 1939, p. 10
- Petrescu, Alexandra, *Femeile în imaginarul politic*, în „Idei în dialog”, Anul IV, nr. 8 (35), august 2007, pp. 25-26
- Petrescu, Camil, *Notă despre romanul feminin*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul IV, nr. 2, 1 februarie 1937, pp. 400-402
- Ralea, Mihail, *Hortensia Papadat-Bengescu: Concert din muzică de Bach*, în „Viața românească”, Anul XIX, nr. 1, ianuarie 1927, pp. 144-147
- Sebastian, Mihail, *Notă la un roman feminin*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul III, nr. 5, 1 mai 1936, pp. 402-405
- Sora, Simona, *Sexul literaturii*, în „Dilema veche”, Anul III, nr. 112, 23 aprilie 2006, p. 7
- Spiridon, Vasile, *Hortensia Papadat-Bengescu în fața oglinzii critice*, în „Porto-Franco”, Anul XVIII, Serie nouă, nr. 152, noiembrie-decembrie 2008, pp. 10-13
- Șuluțiu, Octav, *Lucia Demetrius: Destine. Nuvele*, în „România literară”, Anul I, nr. 4, 23 aprilie 1939, p. 10
- Vianu, Tudor, *Hortensia Papadat-Bengescu*, în „Sburătorul”, Anul II, nr. 23, 16 octombrie 1920, pp. 353-356
- Vianu, Tudor, *Sinceritatea în literatura subiectivă*, în „Caiete critice”, nr. 1-2, 1987, *Literatură și confesiune*, pp. 26-32
- Xenopol, Adela, *La merit egal, drept egal*, în „Revista Scriitoarei”, Anul I, nr. 1, noiembrie 1926, pp. 1-2
- *Meridian critic. Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava. Seria Filologie. B. Literatură*, Tomul XVIII, nr. 1, 2, 2013 (*Corp și text/ Corpul ca text*)

IV. Studii de filosofie și istorie a mentalităților:

- Alexandrescu, Sorin, *Alunecosul, necesarul feminism*, în *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Anghelescu, Editura Univers, București, 2000
- Ariès, Philippe, Duby, Georges (coord.), *Istoria vieții private. De la primul război mondial până în zilele noastre*, volumul IX, Traducere de Constanța Tănăsescu, Editura Meridiane, București, 1997
- Baltrušaitis, Jurgis, *Oglinda. Eseu privind o legendă științifică. Revelații, science-fiction și înșelăciuni*, Cuvânt înainte și traducere de Marcel Petrișor, Editura Meridiane, București, 1981
- Bard, Christine, *Le féminisme au-delà des idées reçues*, Le Cavalier Bleu Editions, Paris, 2012, disponibil pe <http://gallica.bnf.fr/>
- Baudrillard, Jean, Guillaume, Marc, *Figuri ale alterității*, Traducere de Ciprian Mihali, Editura Paralela 45, Pitești, 2002
- Beauvoir, Simone de, *Al doilea sex*, ediția a doua, vol. I, II, Traducere de Diana Crupenschi și Delia Verdeș, Prefață de Delia Verdeș, Editura Univers, București, 2004
- Bock, Gisela, *Femeia în istoria Europei: din Evul Mediu până în zilele noastre*, Traducere din limba germană de Mariana Cristina Bărbulescu, Traducere din limba germană de Mariana Cristina Bărbulescu, Editura Polirom, colecția „Construcția Europei”, Iași, 2002
- Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, 2000
- Brădeanu, Adina, Dragomir, Otilia (coord.), Roventă-Frumușani, Daniela, Surugiu, Romina, *Femei, cuvinte și imagini: perspective feministe*, Editura Polirom, Iași, 2002
- Butler, Judith, *Genul – un măr al discordiei. Feminismul și subversiunea identității*, Traducere de Bogdan Ciubuc,

- Postfață de Andreea Deciu, Editura Univers, București, 2000
- Ciocan, Cristian, *Întruchipări. Studiu de fenomenologie a corporalității*, Editura Humanitas, București, 2013
 - Drâmba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 4, Editura Științifică, București, 1995
 - Duby, Georges, Perrot, Michelle, (dir.), *Histoire des femmes en Occident*, vol. 5 (coordonat de Françoise Thébaud), *Le XXe siècle*, Plon, Paris, 1992
 - Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, Traducere de Marcel Aderca, Prefață și postfață de Radu Toma, Editura Univers, București, 1977
 - Evdokimov, Paul, *Femeia și mântuirea lumii*, prefață de Olivier Clément, traducere de Gabriela Moldoveanu, Asociația Filantropică Medicală Creștină Christiana, București, 1995
 - Freud, Sigmund, *Vina de a fi femeie. Noi prelegeri de introducere în psihanaliză*, Traducere, prolog și note de dr. Leonard Gavrilu, Editura Mediarex, f.l., f.a.
 - Gatens, Moira, *Feminism și filosofie: perspective asupra diferenței și egalității*, traducere de Olivia Rusu-Todorean, colecția „Studii de gen”, Editura Polirom, Iași, 2001
 - Groult, Benoîte, *Le féminisme au masculin*, Éditions Denoël/Gonthier, Collection «Femme» dirigée par Colette Audry, Paris, 1977
 - Grünberg, Laura, *R(E)voluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*, Editura Polirom, Iași, 2002
 - Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1985
 - Kristeva, Julia, *Geniul feminin*, Vol. I, *Viața. Hannah Arendt sau acțiunea ca naștere și ca straniețate*, Traducere de Beatrice Stanciu, Postfață de Caius Dobrescu, Editura Paralela 45, Pitești, 2004

- Kristeva, Julia, *Noile maladii ale sufletului*, Traducere de Sabina Dorneanu, Editura Trei, București, 2005, cap. *Timpul femeilor* (pp. 213-236)
- Lazurcă, Marius, *Invenția trupului*, Cuvânt înainte de Teodor Baconsky, Editura Anastasia, [București], [2004]
- Le Breton, David, *Antropologia corpului și modernitatea*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000
- *Lexicon feminist*, editoare: Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, Editura Polirom, Iași, 2002
- Lipovetsky, Gilles, *A treia femeie: permanență și revoluție a femininului*, Traducere de Radu Sergiu Ruba și Manuela Vrabie, Editura Univers, București, 2000
- Mayer, Hans, *Les marginaux. Femmes, juifs et homosexuels dans la littérature européenne*, Traducere din germană de Laurent Muhleisen, Maurice Jacob și Pierre Fanchini, Éditions Albin Michel, Paris, 1994
- Melchior-Bonnet, Sabine, *Istoria oglinzii*, Traducere de Luminița Brăileanu, Prefață de Jean Delumeau, Editura Univers, București, 2000
- Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Editura Polirom, Iași, 2002
- Mihăilescu, Ștefania, *Emanciparea femeii române. Antologie de texte*, vol. I (1815-1918), Editura Ecumenica, București, 2001
- Mitchell, Juliet, *Psychanalyse et féminisme*, I-II, traduit de de l'anglais par Françoise Basch, Françoise Ducrocq, Catherine Léger, Éditions des Femmes, 1975
- Necula, Simona, *Controverses autour du Deuxième Sexe de Simone de Beauvoir*, Préface de Christophe Prochasson, Institutul European, Iași, 2013
- Paraschiv, Mihaela, *Femeia în Roma antică. O incursiune în imaginarul feminin roman*, ediția a III-a, revizuită și adăugită, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011
- Pârvulescu, Ioana, *În intimitatea secolului 19*, Editura Humanitas, 2005

- Pârvulescu, Ioana, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Editura Humanitas, București, 2012
- Perrot, Michelle, *Les Femmes ou les Silences de l'histoire*, Flammarion, Paris, 1998
- Petraș, Irina, *Despre feminitate, moarte și alte eternități. Eseuri*, Editura Ideea Europeană, București, 2006
- Petrescu, Alexandra, *Jurnal feminist. Paris: 1920-1933*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011
- Planté, Christine, *La Petite sœur de Balzac. Essai sur la femme auteur*, Éditions du Seuil, collection „libre à elles”, Paris, 1989
- Ricœur, Paul, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Éditions du Seuil, Paris, 2000
- Riot-Sarcey, Michèle, *Histoire du féminisme*, Éditions La Découverte, Paris, 2002
- Roventă-Frumușani, Daniela, *Concepts fondamentaux pour les études de genre*, Agence Universitaire de la Francophonie, Éditions des Archives Contemporaines, Paris, 2009
- Touraine, Alain, *Lumea femeilor*, Traducere din limba franceză de Magda Jeanrenaud, Grup Editorial Art, București, 2007
- Wunenburger, Jean-Jacques, *Filozofia imaginilor*, Traducere de Muguraș Constantinescu, Ediție îngrijită și postfață de Sorin Alexandrescu, Editura Polirom, Iași, 2004
- Wunenburger, Jean-Jacques, *Viața imaginilor*, în românește de Ionel Bușe, Editura Cartimpex, Cluj, 1998
- Yaguello, Marina, *Les mots et les femmes. Essai d'approche sociolinguistique de la condition féminine*, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 2002

